

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МДТ “ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАҒУРОВ”**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 809.155.0+802.0

ТКБ 81.2 Тоҷ+81.2 Анг.

Д-14

Холматова Хуршеда Айюбҷоновна

**ИНЪИКОСИ КОНСЕПТИ “БОЙИГАРӢ”-“ҚАШШОҚӢ” ДАР
СИСТЕМАИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ**

Автореферати диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи
ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии
муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Хуҷанд – 2023

Диссертатсия дар кафедраи назария ва амалияи забони англисии МДТ
“Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”
омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ: **Раҷабова Мавлуда Мамаҷоновна**–
номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва амалияи
забони англисии факултети забонҳои хориҷӣ

Муқаризони расмӣ: **Ҳомидов Дилмурод Раҷабович**–
доктори илми филология, профессори кафедраи
таърихи забон ва типологияи факултети
филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Камолова Гулрухсор Рустамовна–
номзади илми филология, муаллими калони
кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии
Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳимояи диссертатсия санаи «18» декабри соли 2023 соати 13:00 дар
ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-068 назди Донишгоҳи
омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садрриддин Айнӣ бо нишонаи 734003 ш.
Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121 бинои таълимии №11, ошонаи 3, толори
Шурои олимони факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқ баргузор
мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия дар китобхонаи илмии Донишгоҳи
омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садрриддин Айнӣ бо нишонаи 734003 ш.
Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121 ва тавассути сомонаи www.tgpu.tj шинос
шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «____» _____ соли 2023 тавзеъ шуд.

Котиби илмии
Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ

Каримова Д.Н.

МУҚАДДИМА

Забоншиносии когнитивӣ самти босуръат рушдѐфтаистодаи забоншиносӣ маҳсуб ѐфта, аксаран симои илми забоншиносии ҷаҳони муосирро муайян мекунад. Дар баробари ин, он самти нисбатан нав, муосир буда, дар он чи дар масъалаҳои назариявӣ, чи дар амалияи тадқиқот ва усулҳои тадқиқотӣ нуқтаҳои баҳсталаб зиѐданд. Ин, зарурати корҳои асосҳои назариявӣю методологии илми когнитивиро дар асоси таҷрибаи тавсифи амалии лингвокогнитивии забон ошкор мекунад, муайян менамояд.

Забоншиносии когнитивӣ забонро дар вазифаи когнитивии (маърифатии) худ меомӯзад, ки дар он когнитивият ба нақши ҳалкунандаи сохторҳои иттилоотии мобайнӣ дар робитаҳои мо бо ҷаҳон тааллуқ дорад. Дар ин маврид метавон аз мавҷудияти илми когнитивӣ ҳарф зад, ки ба ақидаи С. Кубрякова, байнисоҳавист ва истилоҳи як қатор илмҳо мебошад.¹

Забоншиносии когнитивӣ яке аз самтҳои илми когнитивии байнисоҳавӣ мебошад. Марҳилаҳои ташаккули забоншиносии когнитивӣ дар Россия, самтҳои когнитивизми классикии амрикоӣ ва тадқиқотҳои Россия буданд, ки инкишофи дифференсиалӣ ва истифодаи терминологии гуногундоранд, аммо ба категорияҳои дар натиҷаи ин тадқиқот пайдошуда дар бисёр ҳолатҳо комилан мутобиқ нестанд. Е.В.Рахилина кӯшиш кардааст, ки дар тадқиқоти худ истилоҳоти забоншиносони когнитивии амрикоӣ ва мактаби семантикии Маскави Ю.Д. Апресянро ба ҳам созад, ба ҳубӣ нишон дода шудааст.²

Омӯзиши шуур мавзӯи умумии илми когнитивӣ ва забоншиносии когнитивӣ мебошад. Забоншиносии когнитивӣ аз таъсири мутақобилаи якчанд сарчашмаҳо ба вуҷуд омадааст.

Илми когнитивӣ аз назарияи иттилоот мафҳумҳои сохторҳои иттилоотиро, ба монанди коркард ва нигоҳдории маълумот дар хотира, баровардани маълумотҳои зарурӣ, ифодакунии маълумот дар тафаккури инсон ва шаклҳои забонӣ мегирад. Вай кӯшиш мекунад, ки ба саволҳои Шуури инсон чӣ гуна ташкил шудааст? Инсон ҷаҳонро чӣ гуна дарк менамояд? Кадом маълумот дар бораи олам дониш мешавад? Ҷаҳонҳои равоӣ чӣ гуна ба вуҷуд меоянд? ҷавоб медиҳад.

¹ Кубрякова, Е. С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования / Ин-т языкознания РАН. – М.: Знак, 2012. 208 с.

² Рахилина Е.В. Когнитивная семантика: история, личности, идеи, результаты // Семиотика и информатика. – Выпуск 36. – М., 1998. – с.274-323

Миқдори зиёди корҳои илмиро мавриди таҳлил қарор дода, маълум гардондем, ки забоншиносии когнитивӣ яке аз соҳаҳои ҷолибтарин ва баҳсноки забоншиносӣ мебошад ва равандҳои равонӣ ва инъикоси забонии онҳоро дар ҳаёти ҳаррӯзаии инсон меомӯзад. Ин илм ба забон ҳамчун воҳиди коммуникативӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад, ки на танҳо аз нуқтаи назари халқ ва фарҳанг, балки аз як шахс ба шахси дигар фарқ мекунад. Ҳар як шахс мақсади муошират ва хусусиятҳои прагматикии забонии худро дорад, ки идроки ӯро дар раванди синтези гирду атрофаш дар шуури ӯ ба вучуд меояд, инъикос мекунад. Кори илмии мо ба таҳлили яке аз ҷанбаҳои тадқиқотӣ дар забоншиносии когнитивӣ - концепт, аниқтараш, ба ду концепти зидмаъно **“бойгарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ бахшида шудааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур ба нокифоя омӯхтани майдони семантикии концепти **“бойгарӣ”** ва **“қашшоқӣ”**, омӯзиши концептосфераи асосии умумифарҳангии муосир бо мақсади таҳлил ва муайян кардани семантикаи ин концепт дар сатҳи миллии дар фарҳангҳои гуногуни забоншиносии тоҷикӣ ва англисӣ вобаста аст. Концепти **“бойгарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** борҳо мавзуи таҳқиқоти илмии забоншиносӣ гардидааст. Мафҳуми **“бойгарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** ба дараҷаи сатҳи зиндагонии инсонӣ дахл дошта, муносибати одамонро дар ҷамъияте, ки мо дар он зиндагонӣ мекунем, муайян мекунад.

Аммо бо вучуди таваҷҷуҳи зиёд ба мавзӯ, он боз ҳам паҳлуҳои навро кушода медиҳад, саволҳои марбут ба тамоюлҳои тағйирёбанда, арзёбии олами инсон пайдо мешаванд. Концепти **“бойгарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** дар забонҳои бошқирдӣ, чинӣ ва англисӣ ба таври муқоисавӣ баррасӣ шуда, дар он ҷиҳатҳои алоҳидаи забонӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, ҷанбаҳои ахлоқии забон омӯхта шудаанд, аммо дар забони тоҷикӣ ин тадқиқот бори аввал дар муқоиса бо забони англисӣ мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад.

Дар забоншиносии тоҷик пажӯҳишҳо дар соҳаи забоншиносии когнитивӣ аз ибтидои асри XXI оғоз ёфтаанд. Ба мо рисолаҳои илмии О.Қосимов оид ба лингвофарҳанг дар мавзуи **“Луғати Шоҳнома”**-и Абулқосими Фирдавсӣ, ки дар он воҳидҳои луғавии ифодакунандаи ҳайвонот ва гиёҳҳо дар **“Шоҳнома”** мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд (2011), Х.Х.Мирзоева дар мавзуи **“Майдони луғавӣ-семантикии “horse/ асп” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ”** (2014), С.С.Раҳимӣ **“Концепти “хиёнат” дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ”** (2016) оид ба омӯзиши

концептҳо, М. М. Имомзода “Хусусияти миллии объектикунонии забонии концепти “**оила**” дар системаҳои луғавӣ-фразеологӣ ва паремиологии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ”(2017), Д.Азиззода “Мафҳуми “**ишқ**” дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ва ғ. маълум мебошанд.

То ин дам оид ба омӯзиши концептҳо як қатор рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ, аз қабали “Универсализм ва этноспесификизм дар репрезентасияи забонии макроконцепти “**сарнавишт**” (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва шуғнонӣ-рӯшонӣ)-и М.Б.Давлатмирова (2019), “Майдони семантикии концепти “**зебонӣ**” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”-и Н.К.Бойматова (2020), “Фазо ҳамчун категорияи концептуализатсияи тасвири забонии ҷаҳон дар асоси маводи забонҳои русӣ, лаҳистонӣ ва тоҷикӣ”-и Н.И.Каримова (2020) ва бисёр дигарон дифоъ шудаанд.

Дарачаи коркарди мавзӯ. Асоси назариявии тадқиқотро як қатор принципҳо ва муқаррароти семантикаи когнитивӣ ва лингвофарҳангӣ ташкил медиҳад, аз ҷумла: омӯзиши ҷанбаҳои забонии мафҳуми “**бойгарӣ**” ва “**қашшоқӣ**”. Дар ин бобат асарҳои илмӣ олимони рус ва инчунин асарҳои олимони тоҷик ба монанди Н.Д. Арутюнова, А.Вежбитская, Р.Якобсон, С.Г.Воркачев, В.И.Карасик, В.Г.Гак, Е.С.Кубрякова, А.А.Уфимсева, В.Колшанская, инчунин асарҳо оид ба тасвирҳои забонии ҷаҳон ва масъалаҳои категоризатсияи (гурӯҳбандии) ҷаҳонӣ Б.А.Серебренников, Ю.С.Степанов, В.И.Постовалова, В.Н. Телия, Е.С.Яковлева ва дигарон, ба забони тоҷикӣ Д.Искандарова, О.Қосимов, Ҳ.Мирзоев, Д.Азиззода, С.Раҳимӣ, З.Д.Мирзоева, М.М. Имомзода ва дигаронро қайд кардан бамаврид аст. Таҳқиқоти Ю.С.Степанов “Константаҳо: фарҳанги маданияти рус”, ки соли 1997 нашр шудааст, дар рушд ва таҳқиқи забоншиносии когнитивӣ нақши муҳим дорад.

Муҳаққиқон З.Д. Попова ва И.А. Стернин қайд кардаанд “то имрӯз оид ба концептҳо садҳо мақолаҳои навишта шудаанд”,³ ҳамзамон доираи концептҳои таҳқиқшаванда пайваста васеъ мегардад. Забоншиносон концептҳои фарҳангӣ ва эҳсосиеро мавриди тадқиқ қарор медиҳанд, ки соҳаҳои гуногуни фаъолият ва муносибатҳои инсониро инъикос мекунанд, ба монанди ҷанбаҳои рафтори инсон, ҳолатҳои хирадмандӣ -боиродагии ўро коркард мекунанд. Тадқиқотчиён ба

³ Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Изд. 2-е, стереотип. - Воронеж: Изд-во ВГУ.- 2002.- 191 с.

концептҳои саъю кӯшиши маънавии одам, ҷиҳатҳои мусбати инсонӣ – хушбахтӣ, некӣ мароқ зоҳир карда, концептҳои мушаххасро ба андозаи камтар меомӯзанд.

Дар вақтҳои охир асарҳои ба миён омаданд, ки муаллифони онҳо мазмуни концептҳоро дар забонҳои хориҷӣ дарк кардани мешаванд.

Дар баробари ин, концепт дар илми муосир ҳанӯз фаҳмиши муносиб ва шарҳи комилан мувофиқи метазабониро нагирифтааст. Таносуби он бо мафҳум, сохторҳои когнитивӣ ва дигар заминаи категорияҳо, шаклҳои таҷассуми забонии концепт гуногун фаҳмида мешавад.

Усулҳои устувори таҳлили концептуалӣ ба роҳ монда нашудаанд, масъалаҳои алоқамандии равандҳои сохторӣ- семантикӣ ва когнитивӣ, ҷанбаҳои диахронӣ ва синхронӣ, мавҷудияти концептҳои забонӣ ва нутқӣ, омӯзиши муқоисавии онҳо дар доираи як ё якчанд истилоҳоти этнозабонҳои гуногун ҳалли воқеии худро наёфтаанд.

Аҳаммияти нуқтаҳои дар боло зикршуда назариявӣ - забонии омӯзиши концептҳои фарҳанг ва дурнамои онро дар ташаккули самти маърифатӣ-лингвофарҳангии парадигмаи антропосентрикӣ мефаҳмонад.

Яке аз соҳаҳои концептосфераи забони тоҷикӣ, ки ба ин тағйиротҳо дучор шудааст, концептҳои “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” мебошанд. Ин концептҳо вақтҳои охир дар илми забоншиносӣ тоҷик мавқеи муҳимро ишғол намуда, таваҷҷуҳи забоншиносон ба он зиёд шуда истодааст.

Муҳаққиқон Е.В.Бабаева, А.Н.Трибуханчик, П.А.Эфендиева хусусиятҳои фарҳангӣ - забонии муносибат ба моликият, воҳидҳои фразеологиро ба маънои “вазъи молиявии шахс”, мафҳумҳои “бойигарӣ ва қашшоқии одам” - ро аз рӯи маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мекунад. Дар баробари ин, мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” ҳамчун феноменҳои забонӣ, когнитивӣ ва фарҳангӣ инъикос нагардидаанд, иртиботи мутақобилаи бойигариву қашшоқӣ дар як лингвофарҳанг дар муқоиса бо лингвофарҳанги дигар мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Омӯзиши умумият ва хусусияти андешаҳо оид ба бойигариву қашшоқӣ барои тафаккури миллӣ муҳим аст, зеро ин концептҳо дар ин марҳилаи рушди ҷомеаи рус як соҳаи ҳассоси иҷтимоии концептосфераро ифода мекунад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқоти мавриди назар бо барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва мавзӯҳои илмӣ алоқамандии зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои тадқиқот сохтор ва ҳаҷми корро муайян намуданд, ки он аз мундариҷа, се боб, хулоса, рӯйхати манбаъҳои маводҳои забонӣ, феҳрист ва замимаҳо иборат аст.

Дар боби якум “Асосҳои назариявии таҳқиқи концептҳо” ҷанбаи лингвофарҳангии робитаи забон ва фарҳанг, роҳҳои дифференсиалии муайян кардани концепт, моҳияти тасвири олам, ташаккул ва инкишофи забоншиносии когнитивии муосири тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Боби дуюм “Концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар системаи луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” унвон дошта, шакли дохилии концептҳо, андозаҳои дериватсионӣ ва парадигматикии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, динамикаи концептҳои омӯхташуда дар забони тоҷикии асри XXI, сохторҳои когнитивие, ки ин концептҳо аз онҳо сарчашма мегиранд, таҳқиқ гардидаанд.

“Фразеологизатсияи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” боби сеюми кор буда, мувофиқати номҳои концептҳо дар ҷанбаи лингвофарҳангӣ, идиомаҳо ҳамчун соҳибони концептҳои таҳқиқшаванда, паремиологизатсияи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, сохторҳои когнитивие, ки аз онҳо концептҳои фразеологияшуда асос мегиранд, таҳқиқ карда мешаванд.

Методҳои таҳқиқот. Ҳангоми таълифи диссертатсияи мазкур усули асосие, ки ҳангоми гузаронидани таҳқиқот ва пажӯҳиши концепти “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ истифода намудем, ин усулҳои таҳлилий, тавсифӣ, муқоисавӣ ва омории омӯзиш мебошад. Маводи эмпирикии тадқиқотро иқтибос аз сарчашмаҳои лексикографӣ: фарҳангҳои тафсирий, этимологӣ, синонимӣ, антонимӣ, идеографӣ, фразеологӣ, фарҳангҳои мувофиқияти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин фарҳангҳои зарбулмасалу мақолҳои халқҳои тоҷик ва англис ташкил дод. Ҳаҷми маводи тадқиқшаванда 3700 воҳиди забони тоҷикӣ ва 2815 воҳиди забони англисиро дар бар мегирад.

Объекти таҳқиқот. Объекти диссертатсияи мазкур концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” мебошанд.

Мавзуи таҳқиқот. Ҷанбаи лингвофарҳангии тавсифҳои умумӣ ва хусусиятноки концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳад.

Асосҳои назариявӣ ва методологияи таҳқиқот. Асоси методологияи тадқиқотро асарҳои забоншиносони маъруфи хориҷиву ватанӣ аз ҷумла

Н.Ф. Алиференко, С.А.Асколдов, С.С.Алексеев, А.Н.Баранов, А.Н.Бабушкин, А.Вежбитская, С.Г.Воркачѳв, В.В. Воробѳв, В.З.Демянков, М.Чонсон, Д.О.Доброволский, В.В.Колесов, Е.С.Кубрякова, Дж. Лакофф, Д.С.Лихачѳв, В.А.Маслова, М.Минский, З.Д.Попова, Ю.С. Степанов, И.А. Стернин, В.Н.Телия, Н. Маъсумӣ, И.Ҳасанов, Ҳ. Мачидов, Б. Камолиддинов, М.Қосимова, Д. Тоҷиев, С. Чаматов, Ҳ. Саидзода (Саидов Ҳ.), С.Раҳматуллозода, Н. Гадоев, Ф.Турсунов, З. Мухторов, А. Нозимов, П. Чамшедов, А. Мирбобоев, О. Қосимов, ва чанде дигарон, ки дар онҳо чанбаҳои гуногуни лингвофарҳангшиносӣ, забоншиносии когнитивӣ, назарияи концепт ва таҳлили когнитивӣ коркард шудаанд, ташкил медиҳанд.

Лингвофарҳангшиносӣ ва забоншиносии когнитивӣ ҳамчун заминаҳои назариявии таҳлили концепт баррасӣ мешаванд. Концепт як навъ пулери мемонад, ки муносибатҳои лингвофарҳангӣ ва когнитивиро дар доираи парадигмаи антропосентрикӣ пайваст мекунад.

Ҳангоми таҳлили тадқиқи забонии концепт методҳои гуногуни тадқиқот ба монанди усулҳои диахронӣ ва синхронӣ, таҳлили сохторӣ-семантикӣ ва когнитивӣ ба таври комплексӣ истифода шудаанд. Дар рисола, инчунин усулҳои умумиилмии мушоҳида, тафсир ва амсиласозӣ ба кор бурда шудаанд.

Навоварии тадқиқот аз инҳо иборат аст:

- усули интегративӣ–тафсирии омӯзиши концептҳои “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**”, аз ҷумла ҷузъҳои этимологӣ, сохторӣ-семантикӣ ва когнитивии онҳо;

- мутобиқсозии усулҳои экспликатсияи мавҷудияти луғавӣ ва фразеологии концептҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- созиши сохторҳои когнитивӣ, ки асоси ин концептҳоро ташкил медиҳанд;

- муқоисаи дучониба ва хусусияти концептҳо, ки имконияти дарёфти вижагиҳои лингвофарҳангии онҳоро дар сатҳҳои забонӣ ва когнитивӣ дар бар мегирад;

Нуқтаҳои ба ҷимоя пешниҳодшаванда:

1. Концептҳои “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои хусусиятҳои универсалӣ (хаматарафа) ва махсус мебошанд. Хусусиятҳои универсалӣ қабати ядроии концептҳоро ташкил дода, асосан табиати когнитивӣ доранд, дар ҳоле ки хусусиятҳои махсус қабатҳои периферии концептҳоро ташкил дода, бо хусусиятҳои фарҳангӣ ва забонӣ алоқаманданд.

2. Метазабон, ки бо ёрии он концептҳои “**бойгарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” шарҳу тафсир карда мешаванд, ҷузъҳои “захира”, “стандарт (меъёр)”, “субъект” ва “объекти соҳибӣ”, “арзёбӣ”, “гурӯҳбандии забонӣ”-ро дарбар мегирад. Ин ҷузъҳо, аввалан шакли ягонаи хусусиятҳои лингвофарҳангии концептҳоро муқаррар мекунад, сониян, инварианти когнитивии концептҳои антонимиро ифода мекунад, ки дар забон ном намеёбанд, лекин аҳаммияти баланди эпистемологӣ доранд.

3. Концептҳои таҳқиқшаванда ба тағйироти муҳити иҷтимоӣ, сохтори иқтисодӣ ва муносибатҳои ахлоқии ҷомеа ҳассос буда, аммо бо ин ҳама, якпорчагии дохилии худро нигоҳ дошта, семантикаи аломатҳои забониро, ки дар он таҷассум ёфтаанд, детерминатсия (муайян) мекунад.

4. Луғавигардонии концептҳо зухуроти концептуалии онҳоро ошкор намуда, қабати ядроиро фаро мегирад ва дорои хусусиятҳои ҳам антропосентрикӣ ва ҳам ғайриантропосентриро мебошад. Фразеологизатсияи (фразеокунонии) концептҳо дар баробари зухуроти концептуалӣ, зухуроти образнок (фасех), маҷозӣ ва рамзиро ифода намуда, ҳам қабатҳои ядрои ва ҳам канории концептро фаро мегирад ва хусусияти антропосентриро нишон медиҳад.

5. Таҷдид шудани когнитивӣ-маҷозии фразеологизатсияи концептҳо имкон медиҳад, ки амсилаҳои пайдошударо бо истиораҳои умумифарҳангии захира, фазо, ҳаракат якҷоя кунанд, ки барои концепти “**бойгарӣ**” мусбат ва барои концепти “**қашшоқӣ**” манфӣ нишонгузорӣ шудааст. Дар маҷмӯъ, амсилаҳои когнитивии концептҳои номбаршуда дар фарҳангҳои англисӣ ва тоҷикӣ хусусиятҳои универсалиро доро буда, хусусиятҳои лингвофарҳангӣ бештар дар заминаи маҷозии идиомаҳо ва концепти рамзии “**бойгарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” зоҳир мешавад.

6. Паремнологизатсияи концептҳо як минтақаи гузариш аз мавҷудияти забонӣ ба матнӣ (инфироӣ) мебошад. Паремияҳо муносибати гӯяндагонии забони тоҷикӣ ва англисиро ба бойгарӣ ва қашшоқӣ нишон медиҳад, барои онҳо концептуализатсияҳои ҳамдигарро истиснокунанда дар доираи як концепт хос мебошанд.

Аҳаммияти назариявӣ таҳқиқот иборат аз он аст, ки дар рисола тасаввуротҳо оид ба концепт ҳамчун манбаи бисёрчанбаъ муайян шудаанд ва самтҳои гуногуни дастрасии он тавассути забон дар мисоли концептҳои фарҳангӣ тавсиф шудаанд, самаранокии эпистемологии таҳқиқоти муқоисавии концептҳо дар доираи як лингвофарҳанг ва лингвофарҳангҳои гуногун нишон дода шудааст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар имконияти истифодаи натиҷаҳои он дар таҷрибаи лексикографӣ мебошад. Аз маводи тадқиқот тарҷумонҳо, фарҳангшиносон, ҷомеашиносон, муаллимони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода карда метавонанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия дар он аст, ки концепти “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ бо ёрии фразеологизмҳо, ибораҳои рехта, зарбумасалу мақолҳо ва қолабҳои алоҳида, бо муқоисаи хусусиятҳои сохтори-маъноии онҳо пурра ва возеҳу равшан ифода ёфтааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба таҳқиқи муқоисавии концепти “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ки аз назари типологӣ зидмаъно ва ҳам мухталиф мебошанд, бахшида шудааст. Вобаста ба масъалаи таҳқиқот диссертатсия ба ихтисоси илмии 6D021300 – Забоншиносӣ (10.02.20–Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаб дар он зоҳир мешавад, ки мавзӯи мазкур барои нахуст дар забоншиносии муқоисавӣ – таърихӣ, типологӣ ва қиёсӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор мегирад. Таҳлили концепти “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ низ ошкор шудаанд.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муҳтавои диссертатсия дар маърузаҳо, гузоришҳо дар конференсияҳои ҳарсолаи илмию назариявии ҳайати профессорону устодони МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”, ва дигар конференсияҳои минтақавию ҷумҳуриявӣ мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст. Диссертатсияи мазкур дар чаласаи кафедраи назария ва амалияи забони англисии факултети забонҳои хориҷии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” (протоколи № 9 аз 10 апрели соли 2023) ва Шурои олимони факултети забонҳои хориҷӣ (протоколи №10/1 аз 16-уми майи соли 2023) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар 13 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат аст.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрами мавзӯ, навоари илмӣ, ва дараҷаи омӯзиши он асоснок гардида, мақсад ва вазифаҳои диссертатсия, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот ва объекти таҳқиқот муайян шудаанд.

Дар боби якуми диссертатсия – “**Асосҳои назариявии таҳқиқи концепт**” номгузорӣ шуда, аз панҷ фасл иборат аст:

Дар зербоби якум “**Забоншиносии когнитивии муосир ҳамчун илм**” сухан дар бораи мафҳуми забоншиносии когнитивӣ меравад. Забоншиносии когнитивӣ дар парадигмаи концепсияҳои забоншиносии муосири ҷаҳон мавқеи устувор дорад. Маҳз пайдоиш ва инкишофи босуръати он дар марҳилаи ҳозира хусусияти хоси забоншиносии ибтидоӣ асри нав мебошад.

Ба ақидаи олимони В.З. Демянков ва Е.С. Кубрякова забоншиносии когнитивӣ забонро ҳамчун механизми когнитивие меомӯзад, ки нақши рамзгузорӣ ва тағйир додани иттилоотро мебозад.⁴

Олимони оид ба ташаккули усулҳои когнитивии омӯзиши забон аллакай корҳои зиёдеро анҷом дода, бисёре аз категорияҳои когнитивии концептро бо истилоҳоти лингвокогнитивӣ шарҳ додаанд ва усулҳои лингвокогнитивӣ ва таҳлили забонро таҳия кардаанд.

Концептҳое, ки дар шуури одамон ба вучуд меоянд, на танҳо ба маъноӣ вожаҳои аз луғатҳо гирифташуда, балки дар асоси таҷрибаи фардӣ, миллӣ, фарҳангӣ-таърихӣ низ ба вучуд меоянд, таҷриба ҳар қадар ғанӣ бошад, доираи мафҳум ҳамон қадар васеътар мешавад, он дар ҳамаи ҷанбаҳои мафҳум инъикос меёбад. Онҳо аз маводи эҳсосот, тавачҷуҳ ва нописандӣ ва баъзан бархӯрдҳо иборат мебошанд.

Забоншиносии когнитивӣ - як шакли забоншиносӣ, ки бояд аз грамматикаи генеративӣ ва шаклҳои зиёди тадқиқотҳои забонӣ дар соҳаи зеҳни сунӣ фарқ кунад. Он нисбат ба психологияи когнитивӣ мушаххастар аст, зеро он ба забони табиӣ ҳамчун воситаи ташаккул, коркард ва муоширати ин иттилоот тамаркуз мекунад. Забоншиносии муосири когнитивӣ яке аз илмҳои сершуморест, ки як мавзӯи умумӣ – дарки падидаҳои бо усулҳои хоси худ меомӯзад.

Дар зербоби дуюм “**Ҷанбаи лингвофарҳангии робитаи забон ва фарҳанг**” як соҳаи байнифаннии омӯзиш аст, ки робитаи байни забон, фарҳанг ва концептуализунониро таҳқиқ менамояд. Дар ибтидо ин соҳа аз тавачҷуҳ ба ҳамгирии забоншиносии когнитивӣ ва анъанаҳои мавҷуд дар

⁴ Демянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и научном языке // Вопр. филологии. 2001. - № 1. - С. 35-46.

антропологияи забонӣ, инчунин забоншиносӣ, этносемантика ва этнографияи гуфтор ба вучуд омадааст.

Дар даҳсолаи охир, лингвофарҳангшиносӣ инчунин нуқтаҳои муҳими алоқаро бо антропологияи когнитивӣ пайдо кард, зеро ҳар ду намунаҳои фарҳангиеро, ки ба истифодаи забон алоқаманданд, меомӯзанд. Лингвофарҳангшиносӣ бисёр хусусиятҳои забонҳои инсонро доро буда, аз концептуаликунонии фарҳангӣ, аз ҷумла, амсилаҳои фарҳангӣ реша мегирад.

Лингвофарҳангшиносӣ як соҳаи маърифати илмӣ дар бораи робитаи байниҳамдигарии забон ва фарҳанг маҳсуб ёфта, ҳоло давраи шукуфоиро аз сар мегузаронад. Дар лингвофарҳангшиносӣ ду самти бархӯрди робитаи забон ва фарҳанг вучуд дорад: аз як забон ба як фарҳанг ва аз як фарҳанг ба воҳиди забон.

Зарбулмасалу афоризмҳое, ки дар муошират васеъ истифода мешаванд ва ба ин васила муносибатҳои арзишманди барандагони фарҳанги мувофиқро ташаккул медиҳанд, барои таҳлили вижагиҳои забонӣ ва фарҳангӣ аҳамияти зиёд доранд.

Дар зербоби сеюм **“Усулҳои дифференсиалии таърифи концепт”** яке аз масъалаҳои баҳсбарангези забоншиносии когнитивӣ масъалаи усули омӯзиш ва шарҳи концептҳо мебошад.

Дар забоншиносии муосир бисёр методҳои таҳқиқи концептҳо ба монанди: таҳқиқи концептуалӣ, таҳқиқи таърихӣ ва муқоисавӣ, тафсири таърифӣ, таҳлили ҷузъӣ (компонентӣ), тафсири услубӣ, таҳлили дистрибутивӣ, таҳлили матнӣ, тафсири когнитивии натиҷаҳои тасвири семантикаи воситаҳои забонӣ, тафтиши тавсифи когнитивии бадастомада бо соҳибони забон ва ғайра ба назар мерасанд.

А.Качмар роҳҳои зерини шарҳи концептҳоро пешниҳод мекунад:

- таърифи калимаи калидии ифодакунандаи концепт дар забон, фаҳмиши (тасаввуроти) асосии забонии концепт;
- сохт ва таҳқиқи семантикаи калимаи калидӣ, ки концептро дар забон вербализатсия мекунад (таҳлили тафсири луғатҳо дар луғатҳои гуногуннамуд);
- таҳлили мутобиқати лексии калимаи калидӣ барои ҷудо кардани хусусиятҳои муҳими концепти релевантӣ;
- омӯзиши раванди рушди сермаъноии калима;
- таҳлили пайдарпайии маъноҳои нави калима, ки имкон медиҳад, хусусиятҳои муайянкунандаи концепти таҳқиқшавандаро муқаррар намояд;
- сохтани майдони лексикӣ — идиоматикӣ калимаи калидӣ;
- таҳлили калимаи калидӣ синонимҳо ва антонимҳо;

- мувофиқат ва омӯзиши майдони дериватсионии калимаи калидӣ;
- сохти лексико–грамматикии майдони калимаи калидӣ;
- истифодаи методикаҳои таҷрибавӣ (ин усул аз психоллингвистҳо гирифта шудааст, ки барояшон усулҳои таҷрибавӣ маъноӣ ҳалқунандаро доранд);
- таҳлили зарбулмасалу афоризмҳо, аз ҷумла калимаи калидӣ ё тафсирии концепти додашуда, ҳатто агар концепт номи худро надошта бошад (ин усул фаҳмиши одамонро дар бораи як падидаи мушаххас равшан нишон медиҳад);
- таҳлили истифодаи шифохӣ, гуфтугӯӣ;
- шарҳи маъно ҳамчун маҷмуи аломатҳои зарурӣ ва кофӣ барои дохил кардани он ба ягон синфи аз ҷиҳати мантиқӣ асоснок;

Дар зербоби чорум **“Роҷеъ ба моҳияти тасвири ҷаҳон”** истилоҳ ва мафҳуми **“ҷаҳонбинӣ”** дар асарҳои олимони Г.В.Колшанский, Ю.Н.Караулов, Г.А.Брутян, Н.И.Сукаленко ва дигарон ба таври васеъ қоркард ва баррасӣ шудааст.

Омӯзиши тасвири забонии ҷаҳон яке аз самтҳои афзалиятноки забоншиносии муосир ба шумор меравад. Ин масъала бо худ самтҳои гуногунро муттаҳид мекунад. Тадқиқотҳои этнолингвистӣ дар ду даҳсолаи охир маъруфияти зиёд пайдо кардаанд.

Як забон ва таҷрибаи иҷтимоӣ–таърихӣ дар байни аъзоёни ҷомеаи муайян, тасвири забонии яхелаи ҷаҳонро ташаккул дода, имкон медиҳад, ки дар бораи як навъ матни умумӣ ва суҳбати фарҳангӣ сухан ронем. Маҳз тасвири забонии ҷаҳон рафтори коммуникативиро муайян мекунад. Манзараи когнитивии миллии ҷаҳон, ки бо забон ифода ёфтааст, ба тафаккур, арзишҳо ва қоидаҳои рафтори аъзоёни ҷомеа таъсир мерасонад.

Дар зербоби панҷум **“Ташаккули забоншиносии когнитивии хориҷиву ватанӣ”** забоншиносии когнитивӣ ҳамчун як соҳаи илмӣ дар асарҳои забоншиносони амрикоӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Илми когнитивӣ ин марҳалаи нави омӯзиши робитаи мураккаби забон ва тафаккур, нақши инсон дар забон ва нақши забон барои инсон мебошад.

Илми когнитивӣ аз илми когнитивии англисӣ бармеояд ва онро когнитология низ меноманд. Мавзӯи омӯзиши он аз сохтор ва фаъолияти донишҳои инсонӣ иборат мебошад.

Мақоми ташаккул ва инкишофи забоншиносии когнитивӣ маъмулан Иёлоти Муттаҳидаи Амрико буда, таҳаввули он ба номҳои Г.Лакофф, Р.Лангакер, Р.Чеккендофф, М.Ҷонсон, Ҷ.Миллер, Ф.Ҷонсон–Лэрд, И.Свитер ва дигар олимони алоқаманд аст. Таърихи инкишофи илми когнитивии хориҷи кишварро муҳаққиқони ватанӣ муфасссал тасвир кардаанд.

Концепт ҳамчун заминаи аввал барои инъикоси маҷмуи муайяни воситаҳои забонӣ, ки бо концепт дар муносибати репрезентатсионӣ (вербализатсия, объектизатсия) мебошанд, амал мекунад.

То имрӯз масъалаҳои зиёди соҳаи забоншиносии когнитивӣ дар самти коркарди концептҳои гуногун: сарнавишт, нон/хлеб, хушбахтӣ, боигарӣ, қалб, дурӯғ, хиёнат, хӯрокворӣ ва ғайра аз рӯи маводҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ, чинӣ, фаронсавӣ ва дигар забонҳо бо истилоҳи муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор доранд.

Дар боби дуюм “**Концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар системаи луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” ном дошта аз се зерфасл иборат аст.

Дар зербоби якуми боби дуюм “**Шакли дохилии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”** таҳлили лексикӣ маъноии концептҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ карда шудааст.

Асоси тоҷикии лексемаи *бойигарӣ* ҳосила ва тақсимшаванда буда, дар таркиби худ морфемаи решаи *бой* ва пасванди *-игарӣ* ро ҷудо мекунад. Асоси лексемаи *қашшоқ* низ ба решаи *қашшоқ* ва пасванди *-ӣ* тақсим мешавад. Ҳамин тавр, аз нуқтаи назари таркиби морфемикӣ лексемаҳо, ки сарҳади майдони когнитивиро пешбарӣ мекунанд, сохти симметрӣ доранд: реша+пасванди исмҳои абстраксии *-гар(ӣ)* ва *-ӣ*, ки муродиф мебошанд.

Сохтори семантикии калимаи қадимаи ҳиндӣ бойигарӣ “*дорой, хушбахтӣ, тақдир; бахшанда, хоҷа*”, инчунин як қатор мисолҳо аз дигар забонҳои ҳиндуаврупоии аз ҷониби М.Фасмер⁵ [107;182] овардашуда ба мо имкон медиҳанд, ки дар сатҳи этимон ҷузъҳои концептуалии зеринро фарқ кунем:

1. дорой, вазъият; 2. барор, хушбахтӣ; 3. хоҷа, қудрати илоҳӣ, Худованд.

Номи концепти англисии *richness* ба монанди концепти тоҷикии “*бойигарӣ*” ҳосила буда, деривати аз сифати *rich* бо ёрии пасванди абстраксии исм *-ness* ҳосилшударо ифода мекунад. Дар навбати худ, *rich* решаи умумиолмонӣ мебошад: мувофиқи луғатҳои гуногун, ин реша дар забони готӣ – *reiks*, забони фризии қадим – *rike*, забони саксонии қадим – *rike*, олмонии болои қадим – *riche* (муқоиса кунед: дар забони муосири олмонӣ – *riche*, ҳолландӣ - *rijk*). Дар забони англисӣ номи концепт дар забони қадими англисӣ дар шакли *rice* ва англисии миёна – *riche* мушоҳида мешавад. Дар ҳар ду давра омонимияи сифатҳои *rice*, *riche* бо маъноҳои “*бой*”, “*саршор, фаровон*” ва исмҳо бо маънои “*идора қардан*”, “*ҳукмронӣ, ҳокимият, қудрат*”, “*салтанат, қудрати салтанат*” мавриди қарор ҳастанд.

⁵ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. - М.: Прогресс, 1964, тт.1-4.

Концепти англисии “*қашшоқӣ*” ҳамчунин ба ду исм така дорад – *poorness* ва *poverty*, ки аввалинаш исми абстрактиро ифода мекунад, ки аз сифати *poor* бо ёрии пасванди исми абстрактӣ –*ness* сохта шудааст. Сифати *poor* аз калимаи *rouege, rou(e)ge, roge* забони франсафии кӯҳна ибтидо гирифтааст, ки дар навбати худ аз – *rauper – қашшоқ, бенаво, кам* асос мегирад.

Дар зербоби дуоми боби дуом ба “**Шарҳи концептҳои “бойигарӣ”- “қашшоқӣ” дар луғатҳои этимологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” бахшида шудааст.

Таҳлили этимологӣ таърихи калимаи мушаххасро пайгирӣ мекунад, балки ба барқарор кардани тасвири мувофиқи забонии ҷаҳон мусоидат мекунад, ки дар раванди коркарди маърифатии маълумот дар бораи ҷаҳон ташаккул меёбад ва ба муайян кардани хусусиятҳои дониستاني воқеият аз ҷониби соҳиби забон мусоидат мекунад.⁶

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ҳуди калимаи “бойигарӣ” аз забони форсӣ гирифташуда, чунин маъноҳоро дорад:

- ❖ *мачмуи чизҳои қиматдошта (хоҳ молу хоҳ канданиҳои фойданок);*
- ❖ *сарват, дорой, давлат;*
- ❖ *бойигарӣҳои зерзаминӣ, бойигарӣҳои табиӣ;*⁷

Таҳлили семантикии концепти “*Wealth*” ба маънои муосир ба мафҳуми қадимӣ наздик аст.

Дар ҷараёни таҳаввул мафҳуми “*wel-to will, to wish*” ба “*wela-weal, welfare, well-being*” табдил ёфта, *неқӯаҳволӣ ва хушбахтӣ*-ро инъикос мекунад. Маънои асосии луғавии *wealth-“wele-well-being”*- дорой, серую пурӣ, *happiness*-хушбахтӣ мебошад.

Концепти “*қашшоқӣ*” дар забони тоҷикӣ тавассути калимаҳои зерин инъикос ёфтааст:

камбагал, камбагалӣ, камбағалона, камбағалшавӣ, камбағалбача, камбағалзода, камбағалнишин, камбағалпарвар, фақир, фақр, фақирӣ, қашшоқ, қашшоқӣ, қашшоқбача, қашшоқзода, камбизоат, камбизоатӣ, нодор, нодошт, нодоштӣ, бенаво, бенавоӣ, мискин, мискинӣ, бечора, бечорагӣ, бедавлат.

Таҳлили семантикии хусусиятҳои калидвожаи “*қашшоқ(ӣ)*” дар забони англисӣ нишон медиҳад, ки дар ин забон концепти мазкур

⁶ Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика. - Дисс... докт. филол. наук, Воронеж. 1997. - 250 с.

⁷ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - (ибора аз 2 ҷилд) Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. - Душанбе – 2010. – 880 с.

тавассути лексемаҳои *poverty, poor* ва воҳидҳои калимасозии сохта *poorly, poorness* ифода ёфтааст.

Дар зербоби сеюми боби дуюм “Ифодаи маҷозии концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” истифодашавии фразеологизмҳои концептҳои зерин дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ карда мешаванд.

Олимони ҷаҳон тасвири олам ва воҳидҳои онро ташаккулдиҳанда – концептҳо, инчунин воситаҳои забони онҳоро репрезентатсиякунанда – фразеологизмҳо, паремияҳо, этнонимҳо, стереотипҳо, рамзҳо ва истиораҳои мавриди омӯзиш қарор медиҳанд. Дар доираи ин параграф истиора ба худ диққати махсус ҷалб менамояд.

Дар забоншиносӣ таърифи маъмултарин ва умумишудаи истиора чунин мебошад:

“Истиора (амсилаи истиоравӣ) ин муқоисаи як падида бо падидаи дигар дар асоси наздикии семантикии хосиятҳо, амалҳо, ҳолатҳои ин падидаҳо тавсифкунанда, ки дар натиҷа калимаҳои (ҷумлаҳо, ибораҳо), ки барои ифодаи маънои як объектҳо (ҳолатҳо)–и воқеӣ муқаррар шудаанд, барои номгузориҳои объектҳои (ҳолатҳои) дигар, ки дар асоси монандии шартии аломатҳои предикативӣ ба онҳо дахлдор карда мешаванд, истифода бурда мешаванд”.⁸

Мисоли назарраси амсилаи маҷозӣ лексемаи *бой/rich* мебошад. Баъди камтар аз сад соли ба забон дохил шудан ин воҳид аллакай маънои маҷозӣ пайдо намуд.⁹ Концепти *бой/rich* ба сифати соҳаи гузариш аломати фарқкунандаи когнитивии худро медиҳад: “ба миқдори зиёд доштани чизе, ягон сифате”, масалан:

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
<i>Rich in natural resources</i>	<i>Бойигарии зеризаминӣ</i>
<i>Enriched vocabulary</i>	<i>Луғати бой ва ганӣ доштан</i>

Дар фразеологизмҳои, ки бойигарии моддиро воқеӣ мегардонанд, бойигарӣ, пули зиёд ба воситаи образҳои зерин баён мегарданд:

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
<i>In funds\be in the money\in the chips\in cash\ money\ money bags\roll in money\ float in</i>	<i>Пулдор будан\ҳалтаи пул, дар даруни пул будан</i>

Баъдан, дар муқоиса лексемаҳои англисии *rich, richness* ва *riches*-ро баррасӣ мекунем. Лексемаи *richness* дар луғат *rich* омадааст ва дигар

⁸ Давлатмирова М. Б. «Универсальное и этноспецифическое в языковой репрезентации макроконцепта» судба «(на материале таджикской, арабской и шугнано-рушанской групп языков) Автореф. дис. канд. филол. наук. / The РТСА. - Душанбе-2019. –С. 42

⁹ Маслова В.А. Лингвокультурология. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 208 с.

маъноҳо қайд нашудаанд, аз ин рӯ, *richness* шакли транспозитсионии *rich* мебошад.

Номҳои концепти англисии *poverty* дар луғатҳо чунин ифода ёфтаанд. Лексемаи *poorness* дар луғатҳои Longman ва Hornby ҳамчун моносемант дода шудааст:

Poorness – *lack of some desirable quality or element* (Hornby).

Poorness - *lowness(of quality);lack of desired quality* (Longman).

Ҳар ду сарчашма ба обуранги китобии ин лексема ишора мекунад: *note that poverty is usual for being poor* (Hornby); *rather formal* (Longman).

Лексемаи *poorness*-ро сермаъно тафсир мекунад: 1. камбағалӣ, нодорӣ; 2. камӣ, камбизоатӣ; 3. қаноатманд набудан.

Таҳқиқи муносибатҳои парадигматикӣ оид ба сохтори концептҳои додашударо аз тасвири анатомия оғоз кардан мақсаднок аст, зеро ҳуди муҳолифати “бой-камбағал” аз нуқтаи назари мантиқ муқобилатро ифода мекунад. Ғайр аз ин, дар ин муқобилгузорӣ дигар ҷанбаҳои ин ҷо баррасишуда, аниқтараш, калимасозӣ ва синонимия алоқамандии зич пайдо мекунад.

Гурӯҳҳои калонтарини синонимиро ҷуфтҳои антонимии маънои аломат дошта: *бой-камбағал: бой- гадо, бой-қашшоқ, бой-бенаво, доро-нодор, сарватманд-фақир, пулдор (серпул)- камбағал (бечора) ва ҳамчунин дорои маънои абстрактӣ аломат: бойигарӣ- камбағалӣ, шукуҳ-бенавоӣ, бойигарӣ-фақирӣ, бойигарӣ- бенавоӣ, серию пури- камӣ* ташкил медиҳанд.

Боби сеюм “**Фразеологизатсияи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” номгузорӣ шуда аз панҷ фасл иборат аст.

Дар зербоби якуми боби сеюм “**Таҳлили мувофиқати номҳои концептҳои таҳқиқшаванда аз ҷиҳати лингвофарҳангӣ**” гуфта мешавад, таркиби луғавии ҳар як забон тамоми тараққиёти таърихӣ аҳли ҷамъияти бо он забон гуфтугукунандаро равшан месозад. Дар таркиби луғавии забон фразеология низ мавқеи муайян дорад, ки ҳолат ва инкишофи таърихӣ забонро аз бисёр ҷиҳат равшан мекунад.

Доир ба фразеологияи тоҷик асарҳои А.Мирзоев, Д.Т. Тоҷиев, Ш.Ниёзӣ, Н.Маъсумӣ, С.В.Хушенова ба таъб расиданд. Дар асари Ю.А. Рубинчик «Асосҳои фразеологияи забони форсӣ» доир ба дастоварди эроншиносон низ дар ин бобат ҷамъбаст карда шудаанд. Дар соҳаи илми фразеологияи тоҷик хизмати профессор Ҳ.Мачидов хеле калон аст.

Табиати воҳидҳои фразеологӣ боиси ба вучуд омадани ду хел таснифоти фразеологӣ гардид. Онҳо аз ҷиҳати ифодаи маънои яклухт ба **идиомаҳо, фраземаҳо** ва **фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ** ҷудо карда

мешаванд. Дар ин маврид идиомаҳо ифодаҳои ба дараҷаи олий рехтаи забон, идиоматика, дараҷаи олии фразеологизатсияро ифода мекунанд.

Аз рӯи ифодаи семантика идиомаҳо (юн. **idioma** – ифодаи махсус), ё худ ифодаҳои идиоматикӣ чунин ВФ-ии махсуси забонамонро ташкил медиҳанд, ки бо мазмуни яклухту пуробуранг ва сохти ба қисмҳо чудонашавандаи худ ба калимаҳо наздикӣ доранд.

Дар зербоби дуоми боби сеюм “**Идиомаҳо ҳамчун манбаҳои асосии концептҳои таҳқиқшаванда**” мебошад, ки фаҳмиши густурдаи идиома се хусусияти асосиро дар бар мегирад: номуайяни (неоднословность), таркиби устувори тафсириҳо ва идиома; дар навбати худ идиома, аввалан, бо тафаккури аз нав дида баромадани маъно ва дуом, аз маънои ҷузъҳо хос аст.¹⁰

Баъзе андешаҳо, ки бо концепти «**бойигарӣ**» дар забони тоҷикӣ алоқаманданд, дар асоси ибораҳои рехта таҳлил мекунем. Вобаста ба ин, «**бойигарӣ**» маҷмуи мафҳумҳои зеринро дорад:

- *А да(ҳа)н рӯған шордон(аз даҳон равған шоридан) маънои серую пурӣ ва бою бадавлат буданро дорад, “Ҳамин “Худо” гӯ, ки чишмат сер бошад будас, шикамат серу чашмат сер набошад, чизи кас-ба бо чим ало қаран мегифтӣ”.*
- *Андак –мундак, яъне қалон, бисёр будан, қам набуданро ифода мекунад. “Вай лой-и қадағиш андак мундак не, ҳам-и бом-ба мерасат”.*
- *А нӯғи худаиш, яъне аз ҳисоби даромад (фоида)-и худи мол ифода меёбад. “Гов-а фуруҳтаму а танаиш зийодатиш ба бо ҷобачо ин гӯсолайи гифтам. Наҳс қадӣ, а нӯғи худаиш шудас-дийа”.*
- *А охури қалан йэм хӯддан маънои аз оилаҳои доро ва одамони пурдида (ҳимматқалан) буданро ифода намуда, иборати халқӣ мебошад, “Ҳамин қелин-а қун, ки а охури қалан йэм хӯдагӣ бошад, будасдийа, нодидаш ҳич-чи-йа надидагӣ будас-дийа илоҷӣ қада: на қиз –а дидас-у на услубу одоба”.¹¹*

Концепти “**бойигарӣ**” дар идиомаҳои англисӣ маҷмуи чунин концептуализатсияро дорад:

- ✓ *мавқеъ, ҳолати шахс, ки дар ҳузури пул зоҳир мешавад- **king's ransom, easy circumstances, the Almighty Dollar, be in the money;***
- ✓ *тилло –ин нишонаи бойигарӣ - **strike gold; the goose that laid (lays) the golden eggs, gold mine, mint gold money;***
- ✓ *молу мулк, озуқа ва дигар неъматҳои моддӣ, ки мақоми иҷтимоӣ; идорақунии иқтисодиёт, сиёсатро муайян мекунанд-**make money,***

¹⁰ Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Постулаты когнитивной семантики Известия РАН. Серия литературы и языка, 1997.—Т.56.-№ 1.—С.11-21

¹¹ Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ.- Душанбе: Адиб, 1988.-400 с

comfortably off, come good, have one's bread buttered for life, have one's bread buttered for both sides, be in chips, live (be) in clover;

- ✓ *сарватро бо роҳҳои гуногун ба даст овардан мумкин аст -rob the spittle;*
- ✓ *сарватманд таваллуд шудан - curled darlings, be born with a penny (a silver spoon) in one's mouth, be born in/ to the purple;*
- ✓ *издивоҷ кардан - marry money, marry a fortune;*

Концепти «қашшоқӣ» дар забони тоҷикӣ алоқаманданд, дар асоси ибораҳои рехта таҳлил мекунем.

- *Аз яке монда аз дигаре ронда ба умеди чизе аз баҳри чизи нақди мавҷуда баромаданро ифода менамояд, “Ба оши шумоён умед баста, шӯрбои тайёра нахӯрда омадам. Аз яке монда, аз дигаре ронда — гуфтагӣ барин, ин ҷо то омадани ман оша ҳам тамом карда мондетон!*

Абгор шудан -нодор (камбағал) шудан, бечиз мондан аст. Асосан ин иборати рехта дар асарҳо, адабиётҳои бадеӣ дида мешавад, “Мана фалон- чӣ гӯяду номам барояд гуфта, ба тавр, амакатон чӣ кор кард? То хекиртакаш ба қарз гӯтида тӯи калон карду абгор шуду монд?”

- *Абраву астар шуда мондан маънои гӯшти бадан гурехтан, харобу лозар шуданро ифода менамояд, “бечора ду моҳ ранҷи беморӣ кашида, абраву астар шуда мондааст, пеш чӣ хел фарбеҳ буд!”*

“Се-чор танга пули будагия маросими дафни камтирба сарф карда абраву астар шуда мондем, уқо, чӣ илоҷ, гӯр баъзе урфу одатҳои кӯҳнаи мо шавад!

¹²

Дар забони англисӣ концепти “қашшоқӣ” чунин мафҳумҳоро инъикос мекунад:

1. *Камбағалӣ хусусияти ҳолати шахс аст, ки дар набудани пул ё миқдори хеле камии он зоҳир мешавад: not (to have) a penny (a sixpence) to bless oneself without of cash, a poor debtor, be out of funds; out of stock.*
2. *Камбизоатӣ мавҷудияти гуруснагӣ аст: live from hand to mouth, live close to one's belly, a bag of bones, be on one's bones, a rack (stock) of bones;*
3. *Дар камбағалӣ ба дунё омада ва аз олам чаҳим пӯшидан мумкин: go to the bow-vows, to be born in the gutter, die in the gutter; give up one's girdle;*
4. *Зиндагӣ дар фақр сахт, вазнин, хоркунанда аст: taken up for hawks, carry off meat from the graves, up a tree, flat broke.*
5. *Бо қашшоқӣ мубориза бурда мешавад: keep the wolf from the door.*

Дар зербоби сеюми боби сеюм “Нақши концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар ташаккули зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ”

¹² Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. Душанбе, 1963. Ҷ.1. – 952 с. 1964. Ҷ. 2. – 803 с.

сухан оиди ифодаи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар зарбулмасалу мақолҳо дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ меравад.

А.В. Кунин зарбулмасал ва мақолҳоро ҳамчун воҳидҳои фразеологии коммуникативӣ тасниф мекунад.¹³

Концептуализатсияи «*бойигарӣ*»-ро дар паремиология бо ду забон шарҳ медиҳем.

“Аввал бародариатро собит кун, сипас иддаои мерос кун!

Аввал ба чизе ҳақ доштан ва сазовор будани худро исбот кун, баъд онро талаб кун!

Макун оҳанги раҳ бо чашми баста,

Забон мақшои бар гуфтори бечо!

“Бикун собит бародар буданатро,

Пас он гаҳ даъвии мерос бинмо!” (Аҳмади Дониш)

Happiness is more than riches.

Knowledge is better than riches.

A good name is rather to be chosen than great riches.

“Аз сӯзани кӯтоҳқад коре ояд, ки аз найзаи дарозқад дар он очиз бимонад”.

Neither great poverty nor great riches will hear reason.

“Бойигарӣ вақтинча, як рӯз бенӣ ҳай, пага аллакай нест” (Халқӣ)

Riches and honor are like floating clouds.

Riches have wings.

Концепти «қашшоқӣ» дар паремиологияи англисӣ бо хислатҳои амбивалентӣ қайд карда мешавад. Дар зарбумасалҳои тоҷикӣ маънои асли набуда, балки маънои маҷозиро ифода мекунад.

«Нимта нон, роҳати чон»

«Ба курпаат нигоҳ карда по дароз кун»

Better be poor and live than rich and perish.

It's better poor and free than rich and slave.

Дар кори хайр истихора нашояд.

Poverty makes good fellowship.

Poverty is the mother of invention. Poverty is the mother of all arts.

Poverty and hunger have many apt pupils.

“Андӯҳи дили сӯхтагон сӯхта донад”.

Сахтми азобро азобдида медонад, то азоб набинӣ, дарди азобдидаро намедонӣ.

Сӯзи дили Яъқуби ситамдида зи ман пурс,

“Андӯҳи дили сӯхтагон сӯхта донад”. (Саъдии Шерозӣ)

Old age and poverty are two heavy burdens.

¹³ Кунин, А. В. Англо-русский фразеологический словарь. М.: Русский язык, 1984. — 944 с.

Old age and poverty are wounds that can't be healed.

Дар зербоби чоруми боби сеюм “**Сохторҳои когнитивии фразеологишудаи концептҳои “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ”** сухан оиди сохтори асосии когнитивие, ки барои шарҳи концептҳои луғавӣ интиҳоб шудааст, фрейм бошад, пас барои концептҳои фразеологишуда бештар истиора мувофиқ меояд. Маълум аст, ки системаи маҷозии забон воситаи тавоноии дарки воқеият мебошад.

Концептҳои тоҷикии “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ” гуногунии зиёди маҷозӣ нишон намедиҳанд, дар ҳоле, ки рамзҳо дар таркибашон хеле васеъ дода шудаанд.

Маводи эмпирикӣ имконият медиҳад, ки истиораҳои зеринро чудо кунем:

Бойгарӣ—ин тилло: тилло, тиллоро аз сар рехтан, пул, хона, сангҳои қиматбаҳо, чизҳои қадима, молу мулк, фаровонӣ ва ҳокимият:

- **бурду бойшуда** (пули бурду бохтишуда дар аснои гаравбандӣ ва қимор; мисол: “Ҳарифон бо якдигар гарав мебастанд ва тамошобинон бологарав мемонданд, ки дар натиҷа маблағи бисёр бурду бой шуд”). С.Айнӣ “*Ёддоштҳо*”
- **даруни касеро гург дарронидан** (серпул будан, пули бисёр доштан, пули зиёдеро ҳавоӣ сарф кардан; “Мана, маро бин, аз бахтам гардидам, дар даруни пул бозӣ карда, дар чаҳор гӯшаи шаҳр ҷоҳу ҷалол дорам”) “*Хорпуштак*” саҳ.288
- **Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна** (сер аз аҳволи гурусна хабар надорад, бадавлат ҳеч гоҳ гами камбағалро намехӯрад: “-Рӯз қариб пешин шуд, ҳанӯз аз ин зиндонбони худобехабар хабаре нест,- гуфт яке. Дигаре гуфт: -Рафта дарро задан даркор аст, вагарна вай кай ки худаш хоҳад, ҳамон вақт меояд аз гушина мондани ману ту чӣ парво дорад? “Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна” гуфтаанд) (С.Айнӣ “*Дохунда*” саҳ.501)

Ҳамин тариқ, дар умум концептуализатсияи “бойгарӣ”-ро метавон ба ду истиораи васеъ (1) модда (захира) ва (2) фазо коҳиш дод.

Идиома ва паремияҳое, ки концепти тоҷикии “бойгарӣ”-ро ифода мекунанд, дар таркиби худ чузъҳоеро доранд, ки имконият медиҳанд рамзҳои 4 гурӯҳ чудо карда шаванд:

Одамон, пул (сомонӣ, доллар, миллионҳо, ҳазорҳо), хӯрок(нон, шир, равған, гӯшт, қоқ), ашё (хона, мошин).

Концепти тоҷикии “қашшоқӣ” бо амсилаҳои маҷозии зерин ифода шудааст:

Қашишоқӣ—ин гурусна будан ва хунук хӯрдан, гурусна ва сард, бо нону об рӯз гузаронидан; кисаҳои холӣ (даруни киса шамол мевзад), чизе гирифта намешавад, ба тунукоба мондан (зору нотавон шудан); ба душвории сахт дучор шудан; дар тағи девор мурда мондан; дар ба дар гадоӣ кардан, набудани сару либос, луб луч мондан; бо дасти хушк; лучу урён, бараҳна; луб луч, урён кардан.

Дар забони англисӣ концепти “бойигарӣ” аз амсилаҳои маҷозии зерин ибтидо мегирад:

Бойигарӣ – ин тилло: *the golden calf, strike gold, a gold mine, mint gold, money bag, coin it (in), coinу cove*;

Бойигарӣ - ин хӯрок (бисёр), фаровонӣ: *a butter-and-egg man, have one's cake baked, have one's bread buttered for life, have one's bread buttered on both sides, be in chips*;

Бойигарӣ - ин ҳаракат: *push one's fortune, strike gold, fill one's pipe, spin money, shake the padoga-tree, turn (wind) the honest penny, pile up the rocks*;

Ҷузъҳои рамзии идиома ва паремияҳо дер оварда мешавад:

Одамон (*the Bishop of Chester, Jew, Jack, Lord, Prince, Philip of Macedon, Croesus*), хӯрок (*cream, gravy, fat, butter, egg, cake, sugar*), нул (*dollar, coin*), Ашӯҳо (*velvet, silk stocking*).

Амсилаҳои маҷозие, ки концепти “қашшоқӣ” аз он ибтидо мегирад, дар забони англисӣ:

Қашишоқӣ ин гуруснагӣ, бенулӣ: *not a bean, tighten (pull in, draw in) one's belt, near (close) to the bone, on the bone, a bag of bones, skin and bone, take the bread out of smb's mouth, be on the cold in hand, carry off meat from the graves, to lick paint off the fence, not (to have) a penny (a sixpence, a cross), to bless oneself with, down and out, not to have a dime, leave smb*.

Рамзҳои “қашшоқӣ” дар идиома ва паремияҳо:

Одамон (*Job, Lazaress, Jim Grow*), хӯрок (*bread*), нул (*penny, dime, cent, sixpence*), ашӯҳо (*empty purse*).

Дар зербоби панҷуми боби сеюм ба “**Ҷараёни инкишофи концептҳои таҳқиқшаванда дар забони тоҷикӣ дар охири асри XX**” бахшида шудааст.

То имрӯз масъалаҳои сершумори забоншиносии когнитивӣ дар самти коркарди концептҳои гуногун: тақдир, нон, хушбахтӣ, бойигарӣ, дил, дурӯғ, хиёнат, хӯрок ва ғ. дар асоси муқоисаи маводи забонҳои тоҷикӣ, русӣ, хитой, франсавӣ ва дигарон омӯхта мешаванд.

Барои таҳқиқи хусусиятҳои динамикии концептҳо “Луғати фразеологгии забони муосири тоҷикӣ”-и М. Фозилов маводи хуб медиҳад.

Равандҳои динамикии концептҳои “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро аз рӯи маводҳои адабиёти бадеии тоҷик ва луғати фразеологӣ А.В.Кунин баррасӣ мекунем.

Равандҳои динамикии концепти “бойгарӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

	Воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ	Воҳидҳои фразеологӣ забони англисӣ
1.	<p>Аввал бубин ҷои худ, баъд бимон пой худ.</p> <p>Кореро бо андеша ва доништа кардан, бо мулоҳиза ба коре шурӯ намудан, бо эҳтиёт рафтор кардан.</p> <p>Акнун замонаҳо охир шуда, мардум ба ин маъниҳо эътибор надода мوندанд, ки мегӯянд: “Аввал бубин ҷои худ, баъд бимон пой худ”. Р.Ҷалил “Шӯроб” с.3</p>	<p>444. every shoe fits not every foot- ҳар як пойафзол ба ҳар як пой мувофиқат намекунад. (зарбумасал)</p>
2.	<p>Аз анбори ҳолӣ сад ман шолӣ</p> <p>-аз анбори ҳолӣ ба ман сад шолӣ инъом доданду сарамро гардонда духтарамро никоҳ карда гирифтанд.</p> <p>С.Улуғзода “Диёри навобод” -домодшаванда, ки ҳарчанд “аз анбори ҳолӣ сад ман шолӣ” набошад ҳам, ба духтар берун аз имконияти худ “биҳишти рӯи заминро” ваъда карда буд....</p> <p>Р.Ҷалил “Ҳикояҳо” с. 25</p>	<p>16. her face is her fortune – чеҳраи вай сарвати вай аст.</p> <p>If a man is hoping to get a dowry with Belinda, he will be sadly mistaken: her face is her fortune. (DEI)</p> <p>Агар мард умедвор бошад, ки Барои Белинда маҳр мегирад, вай бераҳмона хато мекунад: чеҳраи вай сарвати вай аст. (DEI)</p>

Равандҳои динамикии концепти “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

1.	<p>Ба азоб мондан</p> <p>машаққат кашидан; нохушиҳо дидан; мушкилӣ кашидан.</p> <p>Лекин аз тарафи дигар халқи бечора ва меҳнаткаш ба азоби дутарафа мемонад....</p> <p>Ҷ.Икромӣ “Дар доманаи кӯҳҳои кабуд” с.10</p>	<p>687. down on one’s luck – дар мусибат, дар бадбахтӣ, дар вазъияти вазнин, хушбахтӣ тағйир ёфт;</p> <p>Bly...When I see a mangy cat or a dog that’s lost, or a fellow-creature down on his luck I always try to put myself in his place. It’s a weakness I’ve got. Блай...Вақте ки ман гурба ё сағи гумшуда ё шахси бадбахтро мебинам, ман ҳамеша кӯшиш мекунам, ки худро ба ҷои ӯ гузорам. Ин заъфи ман аст.</p> <p>(J. Galsworthy, ‘Window’, act II) (с.473)</p>
2.	<p>Азобаш ба сари худаш</p> <p>ҳар кас барои кардаи ношоистааш азоб мебинад.</p> <p>-мастию ростӣ гуфтаанд, отун,- ҷавоб дод зани раис,-хайр, азобаш ба сари худаш.</p> <p>Ф.Ниёзӣ “Вафо”,к.11 с.10</p>	-

3.	<p>Аспи бахти касе ба ҳар ду по лангидан Ҳеч барор накардани кори касе. Барои ба шуъбаи ғоибонаи институт.... дохил шудан якчанд бор миёнашро аз ҳафт чо баста қувваозмой карда будааст. Лекин чунон ки мегӯянд, аспи бахташ ба ҳар ду по лангидааст. “Маориф ва маданият” с.37</p>	<p>29. not to have a rag to one’s back- ба факри шадид афтодан, бо чомаи кӯҳна гаштан -Never seems to have a rag to his back and always cadging tucker. Чунин ба назар мерасад, ки ӯ ҳеч гоҳ дар паси худ чомае надошт ва ҳамеша хӯрок мепурсид. (K. S. Richard, ‘The Roaring Nineties’, ch.17) -everything I do you criticise. ‘I don’t. All I’ve said –apart from tonight- that I don’t like you taking money from my father and going off buying clothes a though you hadn’t a rag to your back. You’ve got enough clothes for a filmstar’. - шумо ҳама кореро, ки ман мекунам, танқид мекунед. ‘Ман намедонам. Ҳар чизе ки ман гуфтам – ба истиснои имшаб - ин ба ман маъқул нест, вақте ки шумо аз падари ман пул мегиред ва барои харидани либос меравед, гарчанде ки шумо дар паси худ ягон либос надоштед. Шумо барои ситораи филм либоси кофӣ доред.” (D. Cusack, Heatwave in Berlin. Ch. VII)</p>
4.	<p>Барбод рафтан Талаф, несту нобуд, торумор шудан; беҳуда сарф шудан; Афсус ки меҳнати шумо барбод рафт. М.Миршакар “Қишлоқи тиллоӣ” 2. Ҳамаи тарҳу нақшаи вай дар як дам барбод мерафт. Ҷ.Икромӣ “ Ман гунаҳкорам” сах.71</p>	

ХУЛОСА

Таҳлили мувофиқати концептҳои таҳқиқшаванда нишон дод, ки дар забони тоҷикӣ мувофиқати синтаксисӣ нисбат ба забони англисӣ хеле гуногун аст. Дар баробари ин, дар забони англисӣ маъноҳои луғавии умумӣ бештар аст. Ҳамин тавр, дар бораи иртиботи мутақобилаи байни хусусиятҳои мувофиқатӣ ва хусусиятҳои сохтори забонӣ сухан рондан мумкин аст: имконияти бештари мувофиқати синтаксисӣ шумораи маъноҳои луғавии умумиро, ки дар амсилаҳои мувофиқатӣ амалӣ мешаванд, кам мекунад, ва баръакс.

Натиҷаҳои таҳлили мувофиқатӣ инчунин нишон медиҳанд, ки андозаи парадигматикии концептҳо бештар ба андозаи синтагматикӣ изоморф мебошанд. Дар баробари ин, муносибатҳои синтагматикӣ тасвири муфассали параметрҳои сараввал ҷудокардашударо ифода мекунанд.

Дар концепти “бойигарӣ” ба параметри “захираҳо” “иктидор” ҳамроҳ карда шуда, “объект” на танҳо ҳамчун объекти соҳибӣ, балки ҳамчун объекти дониш, баҳс, хоҳиши соҳиб шудан ва ғ. дарк карда мешавад. Ба ғайр аз ин, синтагматикаи номҳои концепти “бойигарӣ” хусусиятҳои нав илова мекунад: бойигарӣ аз нуқтаи назари мазмуну мундариҷаи он, “мавҷудияти” бойигарӣ, яъне ҷанбаҳои динамикии он, параметрҳои локусии бойигарӣ.

Ҳаминро метавон ба синтагматикаи мавҳуми “қашшоқӣ” низ мансуб кард: мушаххасгардони субъект ба таври “шахс - гурӯҳ - локатив”, дохил

кардани дараҷабандии зухуроти ҳолат, тафсили соҳаи қашшоқӣ ё он миқдоре, ки нисбат ба он камбағалӣ зухур ёфтааст.

Маводи чамъкардашудаи идиоматикӣ нишон дод, ки “бойигарӣ” дар ҳар ду забон ҳамчун ҳолати одам, ки дар мавҷудияти миқдори зиёди пул, тилло, дигар арзишҳои моддӣ зухур меёбад, нишон дода мешавад; дар чунин ҳолат зиндагӣ осон, хуш ва гуворо аст. Ҷамзамон, дар идиоматикаи тоҷикӣ ғояи фаровонӣ таъкид карда мешавад, дар ҳоле ки дар забони англисӣ роҳҳои ба даст овардани бойигарӣ, хусусиятҳои вазъи иҷтимоии одам вобаста ба бойигарӣ, имконияти дар ин маврид ба иқтисодиёт, сиёсат ва ҳаёти чамъиятӣ таъсир расонидани ӯ хеле муфассал фразеологизатсия карда мешаванд.

“Қашшоқӣ” дар ҳар ду забон нисбат ба “бойигарӣ” васеътар фразеологизм шудааст. “Қашшоқӣ” ҳамчун ҳолате фаҳмида мешавад, ки дар миқдори хеле кам ё тамоман набудани пул, хӯрок, манзил, либос, манзили фақирона зоҳир мегардад. Ҳаёти қашшоқона – вазнин, ғамгин аст, вале дар забони англисӣ қайд мешавад, ки дар қашшоқӣ ба дунё омадан, инчунин ба он дучор шудан низ мумкин аст, аз ҷумла бидуни ҳоҳиши худ.

Концептуализатсияҳои паремиологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як шабакаи мураккаби муҳолифат ва муқаррарот ҳамдигаристиснокунандаро ташкил медиҳанд. Ба ғайр аз ин, “бойигарӣ-қашшоқӣ” дар паремиология хеле иртиботи мутақобила доранд. Халқ дар онҳо умумиятҳои зиёдро мебинад.

Зарбулмасалҳои тоҷикию англисӣ дар мувофиқат умумияти зиёд доранд.

Омӯзиши концептҳои фарҳангӣ тасвияти асосҳои назариявӣ ва усулҳои ба вазифаҳои гузошташуда мувофиқро талаб мекунад.

Концепт гуфта мафҳуми бисёрченае фаҳмида мешавад, ки хусусиятҳои зеринро доро аст: хусусияти раванӣ, муносибат бо сохторҳои когнитивӣ, вазифаи ҷонишинӣ, мавҷудияти ном, татбиқ бо воҳидҳои гуногуни забонӣ, шаклҳои гуногуни ифода (намоиш), муайяни таърихӣ- фарҳангӣ, хусусияти арзишӣ.

Ҳамчун предмети тадқиқот интихоб шудани ду концепти мутақобилаи забонҳои на он қадар ба ҳам наздики лингвофарҳангии аврупоӣ имконият дод, ки натиҷаҳои назариявии на танҳо барои забонҳо ва концептҳои додашуда муҳим ба даст оварда шаванд.

Тадқиқи минбаъдаи шакли дохилӣ имкон дод, ки ин ғояҳо бо роҳи муқобил гузоштани миқдори зиёди захира ба норасоии он, хусусияти шахсӣ ва ғайришахсии соҳиб будани объект ба ин захира, арзёбии мусбат объект мувофиқи захира ва арзёбии объекте, ки бо норасоии он тавсиф мешавад, васеъ гардонем.

Омӯзиши алоқаҳои дериватсионӣ ва парадигматикии номҳои концепт барои сохтани фреймҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, ки ҳамчун номҳои слоти онҳо андозаҳои зерин, ба монанди, субъект ва объекти соҳибият, арзбӣ, муносибат ба меёр, арзиш ва муносибати эҳсосотӣ замина гузошт. Андозаҳои ҷудокардашуда имконияти дар як асоси когнитивӣ тасвир кардани ин концептҳоро дар забонҳои гуногун ба миён оварданд.

Дар забони тоҷикӣ имконияти ифодаи ҳам лексикӣ ва ҳам лексикограмматикии муносибатҳои гуногун мавҷуд буда, дар забони англисӣ тобишҳои гуногуни маъноӣ ба таври луғавӣ ифода меёбанд.

Сифатан тағйир ёфтани мавҷудияти концептҳо бо зухуроти онҳо дар идиомаю паремияҳо алоқаманд аст. Дар фарқият аз концептҳои луғавигардондашуда, концептҳои тадқиқшаванда дар идиоматика ба пуррагӣ антропосентрикӣ мебошанд; дар ҳар ду забон миқдори нисбатан ками маъноҳои мубрам бо хушобурангии бойи шакли дохилии идиомаҳо пурра карда мешавад. Дар умум, муносибат ба бойигарӣ дар тафаккури англисӣ, мувофиқи нишондодҳои идиоматика, бештар амалӣ, заминӣ буда, асосан аз худи одам, мақсаду суботкорию ӯ вобаста аст, гарчанде дар роҳи ба даст овардани неқӯаҳволии баланд роҳҳои ношоиста низ бисёранд.

“Қашшоқӣ” дар ҳар ду забон нисбат ба “бойигарӣ” бо миқдори зиёдтари идиомаҳо фразеологизонида мешавад. Он ҳамчун ҳолати одаме фаҳмида мешавад, ки дар миқдори хеле кам ё умуман набудани пул, хӯрок, манзил, сару либос зоҳир мегардад; ҳаёти камбағалона душвору ғамгин аст. Вале дар забони англисӣ қайд карда мешавад, ки бо қашшоқӣ мубориза бурдан мумкин аст.

Фарқияти муҳимми тасаввури концептҳои фразеологишуда амсиласозии маҷозӣ ва рамзии онҳо мебошад, дар мавриде, ки концептҳои луғавигардида аз фреймҳо ибтидо мегиранд. Маҷозҳои ҷудокардашуда ба маҷозҳои умумифарҳангии захира, фазо, ҳаракат муттаҳид шуда метавонанд, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ барои концепти “бойигарӣ” мусбӣ ва барои концепти “қашшоқӣ” манфӣ ишора карда шаванд.

Рамзҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, ки дар заминаи маводи идиомаю паремияҳо ба чор гурӯҳ ҷудо карда шудаанд: одамон, пул, хӯрок, ашӯҳо, ки ҳам хусусияти умумифарҳангӣ ва ҳам махсусро доро мебошанд.

Паремиологизатсияи концептҳо минтақаи гузариш аз мавҷудияти забонӣ ба матнро ифода мекунад. Маҳз барои ҳамин, паремияҳо бо муносибати дуранга ба бойигарӣ ва қашшоқӣ, концептуализатсияҳои доимии ҳатто дар доираи як концепт якдигарро истиснокунанда фарқ мекунанд. Концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар паремиология ва, хусусан, дар паремиологияи англисӣ иртиботи мутақобилаи васеъ доранд.

Дар умум, тадқиқоти гузаронидашуда ахаммияти назариявии масъалаҳои гузошташуда ва роҳҳои ҳалли онҳоро, ки дурнамои онҳо метавонад бо омӯзиши минбаъдаи диахронии ин концептҳо ва истифодаи онҳо дар нутқ алоқаманд бошад, нишон дод.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомпазируфта чунин тавсияҳои илмӣ бо мақсади такмили муқоисаи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ манзур карда мешавад:

1. Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқотро метавон, дар самту соҳаҳои забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ, луғатшиносӣ, мавриди истифода қарор дод;
2. Маводи таҳқиқот ва натиҷаҳои онро дар МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” дар шакли лексия ва машғулиятҳои амалӣ ба роҳ мондан мумкин аст;
3. Нуқтаҳо ва натиҷаҳои диссертатсияро барои мураттаб сохтани китобу дастур ва коркардҳои умумӣ оид ба таълими забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифода кардан мумкин аст;
4. Тибқи натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳамчунин метавон ба донишҷӯёни ихтисоси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва самту соҳаҳои дигар, махсусан, тарҷуманшиносӣ дар факултетҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон машғулиятҳоро ба роҳ монд;
5. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонад дар таҳия ва тартиб додани китобҳои лексикология ва грамматикаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ инчунин, дар таҳияи фарҳангу луғатномаҳо ёри расонад;
6. Маводи диссертатсияи мазкур барои равшан намудани баъзе масъалаҳои вобаста ба калимасозии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мусоидат менамояд;
7. Аз натиҷаи таҳқиқот муҳаққиқон, метавонанд барои навиштани таҳқиқоти муқоисавӣ, махсусан, дар мавзӯи калимасозии маъноӣ, сарфию наҳвӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифода баранд.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ АЗ РӮӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТИЯ:

I. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ эътирофшудаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М] Холматова Х.А., Рӯзе ба забоншиносии фарҳангӣ ҳамчун заминаи назариявии таҳлили концепсия /Х.А.Холматова/ Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. 2021. № 1. – С. 66-70
- [2-М] Холматова Х.А. About of the concept “wealth” and “poverty” in the paremyological picture of the world /Х.А.Холматова/ Scientific journal “Research and education” (ISSN: 2181-3191) Vol.1 No.8 (2022), Tashkent
- [3-М] Холматова Х.А., Рӯзе ба муқоисаи ибораҳои рехтаи концепти “боигарӣ-қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ /Х.А.Холматова/ Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни дар шумораи №3 (104) соли 2023 барои чоп супорида шуд.
- [4-М] Холматова Х.А. Рӯзе ба мафҳуми концепт дар забоншиносӣ (таърихи инкишоф, сохтор, таснифот) /Х.А.Холматова/ Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав дар шумораи №1-1(107) 2023 ба чоп супорида шуд.
- [5-М] Раджабова М.М., Холматова Х.А., Этимологический анализ концепта “*wealth/богатство*” в английском и таджикском языков (на тадж. языке) /Х.А.Холматова/ Вестник Таджикского национального университета-серия филологических наук №7 стр. 83-89, 2023.

II. Мақолаҳо дар дигар маҷаллаю маҷмӯаҳо:

- [6-М] Холматова Х.А. О паремииологии концепта «богатство» и «бедность» в таджикском, русском и английском языках / Х.А.Холматова // IV International Scientific and Practical Conference Current issues and prospects for the development of scientific research held on December 7-8 2021 in Orleans, France
- [7-М] Холматова Х.А. Фразеологические единицы таджикского языка как объект лингвистического исследования /Х.А.Холматова// Scientific collection «Interconf» № 2 (38) 16-18.12.2020 Маводи конференсияи илмӣ дар Таллин. Эстония
- [8-М] Холматова Х.А. Семантический анализ фразеологических единиц антропоцентрической направленности русского, английского и таджикского языков /Х.А.Холматова// Scientific collection «Interconf» №3 (39) 26-28.12.2020, Маводи конференсияи илмӣ дар Манчестер. Британияи Кабир
- [9-М] Холматова Х.А. Мафҳуми “Концепт” дар забоншиносии когнитивӣ ва забоншиносии фарҳангӣ /Х.А.Холматова// Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва лингводидактика дар заминаи муоширати байнифарҳангӣ дар маводи ҷумҳуриявӣ бахшида ба 90-солагии таъсисёбии Донишгоҳи давлатии

омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ва 50-солагии таъсисёбии кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷӣ. Душанбе-2021

- [10-М] Холматова Х.А. Мушкилоти тарҷума ҳангоми тафҳуми матн /Х.А.Холматова// Масоили мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ, ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. №10 (2020) Хучанд-2020
- [11-М] Холматова Х.А. Отражение концепта “богатство” и “бедность” /Х.А.Холматова// Международная научная конференция “Актуальные научные исследования в современном мире” (26-27 февраля 2022 г.) г.Перяслав, Украина
- [12-М] Холматова Х.А. Концепти фразеологӣ: моҳият ва сохтор (дар асоси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) /Х.А.Холматова// “Масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ”, маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии ҶТ, 25-солагии ба имзо расидани созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, 90-солагии МДТ “ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров”, 65-солагии факултети забонҳои хориҷӣ, иҷроиши “Барномаи рушди забони давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар ҶТ барои давраи то соли 2030” №14 (2022)
- [13-М] Холматова Х.А. Роҷеъ ба муносибати халқҳои Амрико ва Тоҷик оид ба қашшоқӣ (дар мисоли зарбумасалҳо, мақолҳо, фразеологизмҳо ва афоризмҳо) /Х.А.Холматова/ Инсони комил ва олими забардаст (Маҷмӯи мақолоти илмӣ ва меҳномаҳо бахшида ба 75-солагии дотсенти кафедраи забони олмонӣ ва забони хориҷии дуюм Шарипов А.Ш.) 2023.– С. 206-209

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН
ГОУ “ХУДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ БОБОДЖОНА ГАФУРОВА”**

На правах рукописи

ТДУ 809.155.0+802.0
ТКБ 81.2 Тоҷ + 81.2 Анг.
Д-14

Холматова Хуршеда Айюбджановна

**ОТРОЖЕНИЕ КОНЦЕПТА «БОГАТСТВО» - «БЕДНОСТЬ» В
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ СИСТЕМЕ АНГЛИЙСКОГО И
ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ**

Автореферат диссертации

на соискание учёной степени доктора философии (PhD) - доктора по специальности 6D021300-Языкознание (6D021302-Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание)

ХУДЖАНД – 2023

Диссертация выполнена на кафедре теории и практики английского языка, факультет иностранных языков ГОУ «Худжанский государственный Университет имени академика Бободжона Гафурова».

Научный

руководитель: **Раджабова Мавлуда Мамаджановна** – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики английского языка, факультета иностранных языков

**Официальные
оппоненты:**

Хамидов Дилмурод Раджабович – доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии филологического факультета Национального университета Таджикистана

Камолова Гулрухсор Рустамовна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры языков Технического университета Таджикистана имени академика М.С.Осими

**Ведущая
организация:**

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода

Защита диссертации состоится «18» декабря 2023 года в 13:00 часов на заседании Диссертационного совета 6Д.КОА-068 при Таджикском педагогическом государственном университете имени Садриддина Айни, адрес: 734003 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121 в здании №11, 3 этаже, в зале заседаний Учёного совета факультета восточных и иностранных языков.

Ознакомиться с содержанием диссертации можно на сайте www.tgpi.tj и в научной библиотеке педагогического государственного университета имени Садриддина Айни, адрес: 734003 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121.

Автореферат разослан « _____ » _____ 2023 года.

**Учёный секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук**

Каримова Д.Н.

ВВЕДЕНИЕ

Когнитивная лингвистика является наиболее быстро развивающимся направлением лингвистики и в основном определяет образ лингвистической науки современного мира. В то же время это относительно новое, современное направление, в котором много спорных моментов, как в теоретических вопросах, так и в исследовательской практике и методах исследования. Это определяет необходимость работ, раскрывающих теоретико-методологические основы когнитивной науки на основе опыта практического лингвистического описания языка.

Когнитивная лингвистика изучает язык в его когнитивной функции, в которой относится к решающей роли промежуточных структур данных в наших отношениях с миром. В этом случае мы можем говорить о существовании когнитивной науки, которая, по мнению С.Кубрякова является междисциплинарным и является термином для ряда наук [43;11].

Когнитивная лингвистика является одним из направлений междисциплинарной когнитивной науки. Этапами становления когнитивной лингвистики в России были направления - классический американский когнитивизм и российские исследования, которые имеют дифференциальные развития и различные терминологические использования, но категории, найденные в результате этих исследований, во многом не идентичные. Это хорошо показано в работах Е. В. Рахилиной, которая попыталась соотнести терминологию американских когнитивных лингвистов и Московской семантической школы [61; 274].

Изучение сознания является общей темой когнитивной науки и когнитивной лингвистики. Когнитивная лингвистика возникла в результате взаимодействия нескольких источников.

Когнитивная наука заимствует из теории информации понятия информационных структур, таких как обработка и хранение данных в памяти, извлечение необходимых данных, экспрессия данных в сознании человека и лингвистические формы. Он пытается ответить на вопросы о том, как устроено человеческое сознание? Как человек воспринимает мир? Какая информация о мире становится знанием? Как возникают ментальные пространства?

Проанализировав большое количество научных работ, мы выяснили, что когнитивная лингвистика является одной из наиболее интересных и спорных отраслей лингвистики, изучающей психические процессы и их языковое отражение в повседневной жизни людей. Эта наука уделяет первостепенное внимание языку как коммуникативной единице, которая отличается не только с точки зрения народов и культур, но и от одного человека к другому.

У каждого человека есть своя коммуникативная цель и свои языковые прагматические особенности, которые отражают его картину мира, возникающую в процессе синтеза всего окружающего в его сознании.

Наша исследовательская работа посвящена анализу одного из аспектов исследования в когнитивной лингвистике - концепта, а именно концепта «богатство»-«бедность» в английском и таджикском языках.

Актуальность темы исследования. Данная диссертация связана с недостаточным изучением семантического поля концепта “богатство” и “бедность”, изучением основной универсальной концептосферы современного языка с целью анализа и определения семантики этого понятия на национальном уровне в различных культурах таджикской и английской лингвистики. Понятие “богатство” и “бедность” неоднократно становилось предметом научных лингвистических исследований. Понятие “богатство” - “бедность” относится к уровню жизни человека и определяет отношение людей в обществе, в котором мы живем.

Но, несмотря на большое внимание к теме, она ещё больше открывает новые грани, возникают вопросы, связанные с меняющимися тенденциями, оценкой человеческого мира. Понятие “богатство” и “бедность” в башкирском, китайском и английском языках рассматривается сравнительным образом, в нем анализируются отдельные лингвистические аспекты, изучаются этические аспекты языка, но на таджикском языке это исследование впервые исследуется по сравнению с английским.

В таджикской лингвистике исследования в области когнитивной лингвистики начались в начале XXI века. Для нас известны научные исследования О.Касымова о лингвокультуре на тему “Словарь Шахнаме” Абулкосима Фирдауси, в которой представлены словарные единицы, обозначающие животных и растения, в “Шахнаме”(2011), Х.Х.Мирзоева на тему “Лексико-семантическое поле “horse/асп” на английском и таджикском языках”(2014), С.С.Рахими “Концепт “предательство” на русском и таджикском языках” (2016), М. М. Имомзода “Национальный характер языковой объективизации понятия “семья” в словарно-фразеологической и паремиологической системах таджикского и китайского языков” (2017), Д.Азиззода “Концепт “любовь” в фразеологических единицах таджикского и английского языков”.

До сих пор по изучению концепта был проведен ряд кандидатских и докторских диссертаций, таких как “Универсализм и этноспецифизм в языковой репрезентации макроконцепта “судьба” (на примере таджикского, арабского и шугнани-светского языков) М.Б.Давлатмирова (2019), “Семантическое поле концепта “красота” в таджикском и английском

языках” Н.К.Бойматова (2020), “Пространство как категория концептуализации языковой картины мира на основе материалов русского, польского и таджикского языков” Н.И.Каримова (2020) и многие другие.

Степень изученности научной темы. Теоретическая основа исследования составляет ряд принципов и положений когнитивной и лингвистической семантики, в том числе: изучение языковых аспектов понятия “богатство” и “бедность”. В связи с этим научными работами российских ученых, таких как Н.Д. Арутюнова, А.Вежбитская, Р.Якобсон, С.Д.Воркачев, В.И.Карасик, В.Д.Гак, И.С.Кубрякова, А.А.Уфимсева, В.Колшанская, а также работы по языковым образам мира и вопросам глобальной категоризации (классификации) Б.А.Серебренников, Ю.С.Степанов, В.И.Постовалова, В.Н. Телия, И.С.Яковлева и другие, стоит отметить на таджикском языке Д.Искандарова, О.Косимова, Х.Мирзоева, Д.Азиззода, С.Рахими, З.Д.Мирзоева, М.М. Имомзода и других. Исследования Ю.С.Степанов “Константы: русской культуры”, опубликованная в 1997 году, играет важную роль в развитии и исследовании когнитивной лингвистики.

Исследователи З.Д. Попова и И.А. Стернин отметили, что “на сегодняшний день по концепциям написаны сотни статей” [58;11], в то же время круг исследуемых концепций постоянно расширяется. Лингвисты исследуют культурные и эмоциональные концепции, которые отражают различные области человеческой деятельности и отношений, такие как аспекты человеческого поведения, состояния мудрости, обрабатывающие его рациональность. Исследователи интересуются понятиями духовных усилий человека, позитивными аспектами человека – счастьем, добром и изучают конкретные концепции в меньшей степени.

В последнее время появились работы, авторы которых пытаются понять содержание концепта на иностранных языках.

При этом концепт в современной науке еще не получило адекватного понимания и вполне адекватного объяснения метафизики. Его соотношение с понятием, когнитивными структурами и другими основами категорий, языковых форм воплощения концепта понимается по-разному.

Не установлены устойчивые методы концептуального анализа, не решены вопросы взаимосвязи структурно - семантических и когнитивных процессов, диахронических и синхронных аспектов, наличия языковых и речевых понятий, их сравнительного изучения в рамках одного или нескольких терминов различных этноязыков.

Значимость вышеназванных пунктов объясняет теоретико - лингвистическую значимость изучения концепта культуры и ее перспективы

в формировании когнитивно-лингвистической ориентации антропоцентрической парадигмы.

Одной из областей концептосферы таджикского языка, которая претерпела эти изменения, являются понятия “богатство” и “бедность”. Эти понятия в последнее время занимают важное место в таджикской лингвистической науке, и интерес лингвистов к ней растет.

Исследователи Е.В.Бабаева, А.Н.Трибуханчик, П.А.Ефендиева рассматривает культурно - языковые особенности отношения к собственности, фразеологические единицы в смысле “финансовое положение человека”, понятия “богатство и бедность человека” по материалам таджикского и английского языков. В то же время понятия “богатство” и “бедность” не были отражены как языковые, когнитивные и культурные феномены, взаимное общение богатства и бедности в одном языкознании по сравнению с другим языкознанием не изучалось. Изучение общности и характера мыслей о богатстве и бедности важно для национальной мысли, так как эти понятия представляют собой чувствительную социальную сферу концептосферы на данном этапе развития русского общества.

Связь исследования с программами (проектами) или научными темами. Рассматриваемые вопросы исследования тесно связаны с образовательными программами высших учебных заведений и научной тематикой.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цели и задачи исследования. Определение структур и объем работы, которая состоит из содержания, трех глав, заключения, перечень источников языковых материалов, справочника и приложений.

В первой главе рассматриваются **“Теоретические основы исследования концепта”** лингвистический аспект взаимосвязи языка и культуры, дифференциальные пути определения понятия, сущность картины мира, формирование и развитие современной таджикской когнитивной лингвистики.

Глава вторая получила название **“Концепты «богатство» и «бедность» в лексической системе таджикского и английского языков”** и исследуется внутренняя форма концепта, производные и парадигматические измерения концепта “богатство” и “бедность”, динамику изучаемых понятий в таджикском языке XX века, когнитивные структуры, из которых происходят эти понятия.

“Фразеологизация концептов «богатство» и «бедность» в таджикском и английском языках”- третья глава работы, исследуется соответствие названий понятий в лингвистическом аспекте, идиомах как обладателей

изучаемых понятий, паремиологии концепта “богатство” и “бедность” в таджикском и английском языках, когнитивных структурах, на которых основываются фразеологические понятия.

Методы исследования. При написании данной диссертации основными методами, которые мы использовали при изучении концептов “богатство” - “бедность”, в таджикском языке и сопоставлении его с английским языком, являются аналитический, описательный, сравнительный и статистический методы исследования. Эмпирические материалы исследования были составлены заимствование из лексикографических источников: интерпретирующих, этимологических, синонимических, антонимических, идеографических, фразеологических культур, культур соответствия таджикского и английского языков, а также пословиц и поговорок таджикского и английского народов. Объем исследуемого материала включает 3700 единиц таджикского языка и 2815 единиц английского языка.

Объект исследования. Объектами данной диссертации являются концепт “богатство” и “бедность”.

Тема исследования. Лингвистический аспект составляет общие и характерные черты понятий “богатство” и “бедность” в таджикском и английском языках.

Теоретические основы и методология исследования. Методологическая основа исследования труды известных зарубежных и отечественных лингвистов, в том числе Н.Ф. Алиференко, С.А.Аскольдов, С.С.Алексеев, А.Н.Баранова, А.Н.Бабушкин, А.Вежбицкая, С.Г.Воркачев, В.С. Воробьев, В.З.Демьянков, М.Джонсон, Д.О.Добровольский, В.С.Колесов, Е.С.Кубрякова, Дж. Лакофф, Д.С.Лихачев, В.А.Маслова М.Минский, З.Д.Попова, Ю.С. Степанов, И.А. Стернин, В.Н.Телия, Н. Маъсумӣ, И.Хасанов, Х. Маджидов, Б. Камалиддинов, М.Косимова, Д. Таджиев С. Джаматов, Х. Саидзода (Саидов Х.), С.Рахматуллозода, Н. Гадоев, Ф.Турсунов, З. А. Мухтаров. Нозимов, П. Джамшедов, А. Мирбабоев, О. Косимов, и несколько других, в которых были переработаны различные аспекты лингвистики, когнитивной лингвистики, теории понятий и когнитивного анализа.

Лингвокультурология и когнитивная лингвистика рассматриваются как теоретические основы для анализа концепции. Концепт остается своего рода мостом, который связывает лингвокультурные-когнитивные отношения в рамках антропоцентрической парадигмы.

При анализе языковой меры понятия комплексно применялись различные методы исследования, такие как диахронический и синхронный

методы, структурно-семантический и когнитивный анализ. В диссертации также используются общепринятые методы наблюдения, интерпретации и моделирование.

Научная новизна исследования состоит из:

- интегративно-интерпретативный метод изучения понятий "богатство" и "бедность", в том числе их этимологических, структурно-семантических и когнитивных компонентов;

- адаптация методов экстраполяции словарного и фразеологического существования понятий в таджикском и английском языках;

- расположение когнитивных структур, которые составляют основу этих понятий;

- двустороннее сравнение и характеристика понятий, которые включают в себя возможность выявления их лингвистических особенностей на языковом и когнитивном уровнях;

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Концепты "богатство" и "бедность" в таджикском и английском языках имеют универсальные и особые характеристики. Универсальные характеристики составляют ядерный слой концептов и в основном носят когнитивный характер, в то время как особые характеристики составляют периферийные слои концептов и связаны с культурными и языковыми характеристиками.

2. Метаязык, с помощью которого интерпретируются концепты "богатство" и "бедность", включает компоненты "резерв", "стандарт", "субъект" и "объект владения", "оценка", "лингвистическая классификация". Эти компоненты, во-первых, устанавливают единую форму лингвистических характеристик концептов, во-вторых, выражают когнитивную инвариантность антонимических понятий, которые не имеют названия в языке, но имеют высокое эпистемологическое значение.

3. Исследуемые концепты чувствительны к изменениям социальной среды, экономической структуры и нравственных отношений общества, но при всем этом сохраняют свою внутреннюю целостность и определяют семантику языковых знаков, в которых они воплощены.

4. Лексикализация концептов раскрывает их концептуальные проявления, охватывает ядерный слой и имеет характеристики, как антропоцентрические, так и неантропоцентрические. Фразеологизация концептов наряду с концептуальными явлениями выражает образные (гибкие), образные и символические проявления, охватывает как ядерные, так и периферийные слои понятия и показывает антропоцентрический характер.

5. Когнитивно-метафорическая реконструкция фразеологизации концептов позволяет объединить возникающие модели с общекультурными метафорами ресурса, пространства, движения, которые обозначены как положительные для концепта “богатства” и отрицательные для концепта “бедности”. В целом, когнитивная основа перечисленных понятий имеет универсальные характеристики в английской и таджикской культурах, а лингвистические характеристики проявляются в основном в метафорическом контексте идиом и символическом концепте “богатство” и “бедность”.

6. Паремииологизация концептов является областью перехода от языкового к контекстному (индивидуальному) существованию. Паремии показывают отношение носителей таджикского и английского языков к богатству и бедности, для них характерны взаимоисключающие концептуализации в рамках одной концепции.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что в диссертации изложены представления о концепте как о многомерном ресурсе и описаны различные области его доступа через язык на примере культурных понятий, показана эпистемологическая эффективность сравнительных исследований понятий в рамках одного и того же лингвистического и языкового пространства.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования его результатов в лексикографическом эксперименте. Из материалов исследования могут использовать переводчики, культурологи, социологи, учителя таджикского и английского языков.

Степень достоверности результатов. Достоверность результатов диссертации заключается в том, что концепты “богатство”-“бедность” в таджикском языке и его сравнение с английским выражается в полной и ясной форме с помощью фразеологизмов, литых выражений, кратких и отдельных пословиц и шаблонов, путем сравнения их структурно-смысловых особенностей.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание диссертации посвящены сравнительному исследованию концепта “богатство”-“бедность” в английском и таджикском языках, которые по типологическому признаку носят как противоположную, так и иной характер. Тема исследования диссертации соответствует научной специальности 6D021300 – Языкознание (10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Личный вклад соискателя проявляется в том, что данная тема в первую очередь подвергается научному исследованию в сравнительно – исторической, типологической и сравнительной лингвистике. Также

выявлены анализ концептов “богатство”-“бедность” в таджикском языке и его сравнение с английским языком.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Содержание диссертации обсуждалось в отчётах, статьях и докладах на ежегодных научно-теоретических конференциях профессорско-преподавательского состава ГОУ “Худжанского государственного Университета имени Бободжона Гафурова”, других региональных и республиканских конференциях. Данная диссертация обсуждалась и была рекомендована к защите на заседании кафедры теории и практики английского языка факультета иностранных языков ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова” (протокол №9 от 10 апреля 2023 года) и Учёном совете факультета иностранных языков ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова” (протокол № 10/1 от 16.05.2023).

Публикации по теме диссертации. Основные результаты исследования опубликованы в 13 научных статьях, в том числе 5 статьи в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обосновывается актуальность темы, научная новизна, степень её изученности, определяются цель и задачи диссертации, теоретическая и практическая значимость исследования и объект исследования.

Первая глава диссертации называется–“**Теоретические основы исследования концепта**” и состоит из пяти разделов:

В первом разделе “**Современная когнитивная лингвистика как наука**” речь идет о концепции когнитивной лингвистики. Когнитивная лингвистика занимает стабильное место в парадигме современных языковых концепций мира. Именно его быстрое появление и развитие на современном этапе является характерной чертой лингвистики начала нового века.

По мнению ученых В.З. Демьянков и Е.С. Кубрякова изучает когнитивную лингвистику как когнитивный механизм, который играет роль кодирования и модификации информации [25; 31].

Ученые уже проделали большую работу по формированию когнитивных методов изучения языка, объяснив многие из когнитивных категорий понятия лингвистическими терминами и разработав лингвистические методы и лингвистический анализ.

Понятия, возникающие в сознании людей, возникают не только в смысле словарей, взятых из словарей, но и на основе индивидуального, национального, культурно-исторического опыта, чем богаче опыт, тем шире круг понятий, он отражается во всех аспектах понятия. Они состоят из материала эмоций, внимания и неприязни, а иногда и конфронтации. Когнитивная лингвистика-это форма лингвистики, которая должна отличаться от обобщающей грамматики и многих форм лингвистических исследований в области искусственного интеллекта. Он более конкретен, чем когнитивная психология, поскольку фокусируется на естественном языке как на средстве формирования, обработки и передачи этой информации. Современная когнитивная лингвистика – одна из многих наук, изучающих общий предмет понимание явлений с помощью своих специфических методов.

Во втором разделе **“Лингвокультурный аспект взаимосвязи языка и культуры”**- это междисциплинарная область обучения, которая исследует связь между языком, культурой и концептуализацией. Первоначально эта область возникла из интереса к интеграции когнитивной лингвистики и существующих традиций в лингвистической антропологии, а также в лингвистике, этносемантике и этнографии речи.

Лингвокультурология – это междисциплинарная область исследований, которая исследует связь между языком, культурой и концептуализацией. Первоначально эта область выросла из интереса к интеграции когнитивной лингвистики и традиций, присутствующих в лингвистической антропологии, а также лингвистики, этносемантики и этнографии говорения.

В последнее десятилетие лингвокультурология также нашла сильные точки соприкосновения с когнитивной антропологией, поскольку оба исследуют культурные модели, связанные с использованием языка. Лингвокультурология характеризуется многими особенностями человеческих языков, коренится в культурных концептуализациях, включая культурные модели.

Пословицы и афоризмы, которые широко используются в общении и, таким образом, формируют ценные отношения носителей соответствующей культуры, имеют большое значение для анализа языковых и культурных особенностей.

В третьем разделе **“Дифференциальные подходы к определению концепта”** одним из наиболее спорных вопросов когнитивной лингвистики является вопрос метода изучения и объяснения концептов.

В современной лингвистике рассматриваются многие методы исследования концептов, такие как: концептуальное исследование, историческое и сравнительное исследование, определение интерпретации, компонентный (компонентный) анализ, стилистическая интерпретация, распределительный анализ, текстовый анализ, когнитивная интерпретация результатов представления семантики языковых средств, проверка полученного когнитивного описания с владельцами языка и т. д.

В рамках этого подхода А. Качмар предлагает следующие способы описания концепта:

- определение ключевого слова, представляющего концепт в языке, основные лингвистические представления концепта («имя» данного концепта);
- построение и анализ семантемы ключевого слова, вербализующей концепт в языке (анализ толкований словарей в словарях различных типов);
- анализ лексической сочетаемости ключевого слова для выделения важных признаков релевантного концепта;
- изучение полисемии слова в процессе развития;
- анализ последовательности новых значений слова, позволяющей установить определяющие признаки исследуемого концепта;
- построение лексико-идиоматического поля ключевого слова;
- анализ синонимов и антонимов ключевого слова;
- построение и изучение деривационного поля ключевого слова;
- лексико-грамматическое построение поля ключевого слова;
- применение экспериментальных методик (эта методика заимствована у психолингвистов, для которых экспериментальные методы имеют решающее значение);
- анализ пословиц и афоризмов, в том числе ключевого слова или оценки данного концепта, даже если концепт не имеет собственного названия (эта методика наглядно показывает народное понимание того или иного явления);
- анализ вербального, разговорного употребления;
- описание понятия как совокупности признаков, необходимых и достаточных для его включения в некоторый логически обоснованный класс.

В четвертом разделе “**О сущности картины мира**” понятие «мировоззрение» широко разработано в трудах Г. В. Колшанского, Ю. Н. Караулова, Г. А. Брутян, Н. И. Сукаленко и др.

Изучение языковой картины мира является одним из приоритетных направлений современной лингвистики. Эта проблема совмещает в себе

разные направления. За последние два десятилетия этнолингвистические исследования приобрели значительную популярность.

Один язык и социально–исторический опыт среди членов определенного общества формируют однородную языковую картину мира, что позволяет говорить о каком-то общем тексте и культурном дискурсе. Именно языковая картина мира определяет коммуникативное поведение. Национальный когнитивный ландшафт мира, выраженный языком, влияет на мышление, ценности и правила поведения членов общества.

В пятом разделе **“Формирование зарубежной и отечественной когнитивной лингвистики”** когнитивная лингвистика как научная сфера изучается в работах американских лингвистов. Когнитивная наука–это новый этап изучения сложных связей между языком и мышлением, роли человека в языке и роли языка для человека.

Когнитивная наука происходит от английской когнитивной науки и также называется когнитивной наукой. Предмет его изучения состоит из структуры и деятельности человеческого знания.

Местом становления и развития когнитивной лингвистики традиционно являются США, и её эволюция связана с именами Г. Лакоффа, Р. Лангакера, Р. Джекендоффа, М. Джонсона, Дж. Миллера, Ф. Джонсон-Лэрда, И. Свитера и других учёных. История развития когнитивной науки за рубежом подробно описана отечественными исследователями.

Концепт выступает в качестве первой основы для отражения определенного комплекса языковых средств, которые с понятием находятся в репрезентативном подходе (вербализация, объективизация). На сегодняшний день многочисленные вопросы в области когнитивной лингвистики изучаются в направлении разработки различных концептов: **судьба, нон/хлеб, счастье, богатство, сердце, ложь, измена, еда** и др., основанный на материале таджикского, русского, китайского, французского и других языков в сравнительном плане.

Вторая глава под названием **“Концепты «богатство» и «бедность» в лексической системе таджикского и английского языков”** состоит из трёх разделов.

В первом разделе второй главы **“Внутренняя форма концептов «богатство» и «бедность»”** рассмотрен лексико-семантический анализ концептов в таджикском и английском языках.

Основа таджикской леммы *бойигарӣ* является производной и членимой, выделяя в своем составе корневую морфему *бой-* и

суффиксальную *-изар(ӣ)*. Основа лексемы *қашшоқӣ* также членится на корень *қашшоқ-* и суффикс *-ӣ*. Таким образом, с точки зрения морфемного состава, лексемы, номинирующие границы исследуемой когнитивной области, имеют симметричное строение: корень + суффикс абстрактного существительного - *гар(ӣ)* и *-ӣ*, которые синонимичны.

Семантическая структура древнеиндийского слова богатство «достояние, счастье, доля; наделяющий, господин», а также ряд примеров из других индоевропейских языков, приводимых М. Фасмером (Фасмер 1964, 182), позволяют выделить следующие концептуальные составляющие на уровне этимона:

1. достояние, состояние; 2. удача, счастье; 3. господин, высшая сила, Бог.

Имя английского концепта *richness* производное, как и таджикское «*бойизарӣ*», и представляет собой дериват от прилагательного *rich* при помощи суффикса абстрактного существительного *-ness*. В свою очередь, *rich* является общегерманским корнем: по данным различных словарей, этот корень существовал в готском - *reiks*, древнефризском - *rike*, древнесаксонском - *rike*, древневерхненемецком - *riche* (ср.: в современном немецком - *riche*, голландском - *rijk*) (CODEE, NMED, Иванова, Чахоян, Беляева). В английском языке имя концепта встречается в древнеанглийском в форме *rice*, в среднеанглийском - *riche*. В обоих периодах имеет место омонимия прилагательных *rice*, *riche* со значениями 'богатый', 'обильный, изобильный' и существительных со значениями 'правление', 'владычество, господство, власть', 'королевство, королевская власть'.

Английский концепт «бедность» также опирается на два имени — *poorness* и *poverty*. Первое из них представляет собой абстрактное существительное, образованное от прилагательного *poor* при помощи суффикса абстрактного существительного *-ness*. Прилагательное *poor* восходит к старофранцузскому *rouege*, *rou(e)ge*, *roge*, которые в свою очередь, - к *rauper* — бедный, нищий, скудный.

Второй подраздел второй главы посвящён “**Обозначение концепта «богатство»- «бедность» в этимологических словарях английского и таджикского языков**”.

Этимологический анализ прослеживает историю конкретного слова, но также помогает восстановить соответствующую языковую картину мира, которая формируется в процессе когнитивной обработки информации о мире и помогает определить особенности познания реальности владельцем языка [9;52].

В интерпретирующей культуре таджикского языка само слово “богатство-бойигарӣ” происходит от персидского языка и имеет следующие значения:

- ❖ *мачмуи чизҳои қиматдошта (хоҳ молу хоҳ канданиҳои ғоиданок);*
- ❖ *сарват, дорой, давлат;*
- ❖ *бойигариҳои зерзаминӣ, бойигариҳои табиӣ; [12;230].*

Семантический анализ понятия "Wealth" в современном смысле близок к древнему понятию.

В процессе эволюции понятие “*wel-to will, to wish*” превращается в “*wela-weal, welfare, well-being*” и отражает благополучие и счастье. Основное словарное значение *wealth-*” *wele-well - being* ” -богатство, насыщенность,счастье.

Концепт “бедность-қашшоқӣ” в таджикском языке отражено в следующих словах:

камбагал,камбагалӣ,камбагалона, камбагалшавӣ, камбагалбача, камбагалзода,камбагалнишин, камбагалпарвар, фақир, фақр, фақирӣ, қашшоқ, қашшоқӣ, қашшоқбача, қашшоқзода,камбизоат, камбизоатӣ, нодор, нодошт, нодоштӣ, бенаво, бенавой, мискин, мискинӣ, бечора, бечорагӣ, бедавлат.

Семантический анализ характеристик ключевого слова “*қашшоқ(ӣ)*” в английском языке показывает, что на этом языке понятие выражается через словемы *poverty, poor* и встроенные словообразовательные *poorly, poorness*.

В третьем подразделе второй главы “Метафорическое измерение концепта “богатство” и “бедность” в английском и таджикском языках” исследуется использование фразеологизмов данного концепта в таджикском и английском языках.

Ученые активно изучают образ мира и его формирующих его единиц – концептов, а также их языковые средства репрезентативно – фразеологизмов, паремий, этнонимов, стереотипов, символов и метафор. В рамках этого параграфа метафора привлекает к себе особое внимание.

В лингвистике наиболее распространенным и обобщенным определением метафоры является:

“Метафора (метафорическая последовательность)–это сравнение одного явления с другим на основе семантической близости свойств, действий, обстоятельств этих явлений, характеризующих, в результате чего слова (предложения, фразы), установленные для представления значения одного реального объекта (обстоятельств), используются для обозначения

других объектов (ситуаций), которые могут быть сопоставлены с ними на основе условного сходства предикативных признаков” [23, С. 11-26].

Мисоли назарраси амсилаи маҷозӣ лексемаи мебошад. Баъди камтар аз сад соли ба забон дохил шудан ин воҳид аллакай маънои маҷозӣ пайдо намуд [50;35]. Концепти ба сифати соҳаи гузариш аломати фарқкунандаи когнитивии худро медиҳад: “ба миқдори зиёд доштани чизе, ягон сифате”, масалан:

Ярким примером образной модели является богатая лексема *бой|rich*. Менее чем через сто лет после вступления в язык эта единица уже приобрела метафорическое значение [50;35]. Концепт *бой|rich* дает своей когнитивной отличительной чертой в качестве области перехода: “иметь что-то в большом количестве, любое качество”, например:

<i>Английская лингвокультура</i>	<i>Таджикская лингвокультура</i>
<i>Rich in natural resources</i>	<i>Бойигарии зеризаминӣ</i>
<i>Enriched vocabulary</i>	<i>Лугати бой ва ганӣ доштан</i>

В фразеологизмах, которые делают материальное богатство реальным, большие деньги выражаются через следующие образы:

<i>Английская лингвокультура</i>	<i>Таджикская лингвокультура</i>
<i>In funds\be in the money\in the chips\in cash\ money\ money bags\roll in money\ float in</i>	<i>Пулдор будан\халтаи пул, дар даруни пул будан</i>

Далее рассмотрим аналогично английские лексемы *rich*, *richness* и *riches*. Заметим, что лексема *richness* дана в словарной статье *rich*; никаких других значений не отмечено, следовательно, *richness* является транспозиционным образованием от *rich*. Лексема *richness* так же, как и в словаре Longman, дана в словарной статье *rich* со значением 'quality or state of being rich (but not in sense of 1 above). Имена английского концепта *poverty* представлены в словарях следующим образом.

Лексема *poorness* в словарях Longman и Hornby представлена как моносемант:

Poorness – *lack of some desirable quality or element* (Hornby).

Poorness - *lowness(of quality);lack of desired quality* (Longman).

Оба источника указывают на книжную окраску данной лексемы: *note that poverty is usual for being poor* (Hornby); *rather formal* (Longman).

Описывает лексему *poorness* как многозначную: **1. бедность, недостаточность 2. скудость, бедность 3. неудовлетворительность.**

Исследование парадигматических отношений в структуре данных концептов целесообразно начать с описания антонимии, поскольку сама оппозиция «богатый - бедный» с точки зрения логики представляет собой

противоположность. Кроме того, в данном противопоставлении оказываются тесно связанными другие аспекты, рассматриваемые в настоящем параграфе, а именно словообразование и синонимия.

Самые большие группы синонимов имеют антонимические пары значений знака: *бой-камбагал: бой- гадо, бой-қашшоқ, бой-бенаво, доро-нодор, сарватманд-фақир, пулдор (серпул)- камбагал (бечора) ва ҳамчунин дорои маънои абстрактии аломат: бойигарӣ- камбагалӣ, шукуҳ-бенавой, бойигарӣ-фақирӣ, бойигарӣ- бенавой, серию пури- камӣ.*

Третья глава называется **“Фразеологизация концептов «богатство» и «бедность» в таджикском и английском языках”** и состоит из пяти разделов.

В первом подразделе третьей главы говорится о **“Анализ сочетаемости имён исследуемых концептов в лингвокультурном аспекте”**. Фразеология также занимает определенное место в лексическом составе языка, что во многом подчеркивает историческое состояние и развитие языка.

В таджикской фразеологии были опубликованы труды А.Мирзоев, Д.Т. Таджиев, Ш.Ниязи, Н.Маъсуми, С.С.Хушенова. В творчестве Ю.А. Рубинчик обобщены **“Основы фразеологии персидского языка”** о достижениях иранологов. В сфере таджикской фразеологии внёс очень большой вклад профессор Х.Маджидов.

Фразеологические единицы привели к возникновению двух видов фразеологических классификаций. Они подразделяются на идиомы, фраземы и несидиоматические фразеологии по выражению целостного значения. В этом случае идиомы представляют собой выражения языка, идиоматики, высшей степени фразеологизации.

По выражению семантики идиомы (юн. идиома-особое выражение), или же идиоматические выражения составляют такой особый ФЕ нашего языка, который тесно связан со словами своим целостным и целостным содержанием и структурой.

Во втором подразделе третьей главы **“Идиомы как носители исследуемых концептов”**, широкое понимание идиом включает в себя три основных характеристики: неопределенность (неоднословность), устойчивый состав интерпретаций и идиом; в свою очередь, идиома, во-первых, характеризуется переосмыслением смысла, а во-вторых, смыслом компонентов [11;20].

Анализируем некоторые мнения, связанные с понятием «богатство-бойигарӣ» на таджикском языке, на основе высказываний. В связи с этим «богатство-бойигарӣ» имеет совокупность следующих понятий:

А да(ҳа)н рӯған шордон(аз даҳон равған шоридан) маънои серую пурӣ ва бою бадавлат буданро дорад, “Ҳамин “Худо” гӯ, ки чишмат сер бошад будас, шикамат серу чашмат сер набошат, чизи кас-ба бо чишим ало каран мегифтӣ” [7;21].

- *Андак –мундак, яъне калон, бисёр будан, кам набуданро ифода мекунад. “Вай лой-и кадагиш андак мундак не, ҳам-и бом-ба мерасат” [7;30].*
- *А нӯғи худаиш, яъне аз ҳисоби даромад (фоида)-и худи мол ифода меёбад. “Гов-а фуруҳтаму а танаиш зийодатишба бо ҷобачо ин гӯсолайи ғифтам. Нахс кадӣ, а нӯғи худаиш шудас-дийа” [7;29].*
- *А охури балан йэм хӯддан маънои аз оилаҳои доро ва одамони пурдида (ҳимматбаланд) буданро ифода намуда, иборати халқӣ мебошад, “Ҳамин келин-а кун, ки а охури балан йэм хӯддагӣ бошад, будасдийа, нодидаш ҳич-чи-йа надидагӣ будас-дийа илоҷӣ када: на чиз –а дидас-у на услубу одоба” [7;30].*

Концепт “богатство-бойигарӣ” в английских идиомах имеет совокупность таких концептуализаций:

- ✓ *состояние человека, которое проявляется в присутствии денег - **king's ransom, easy circumstances, the Almighty Dollar, be in the money;***
- ✓ *золото- это признак богатства - **strike gold; the goose that laid (lays) the golden eggs, gold mine, mint gold money;***
- ✓ *имущество, продукты питания и другие материальные блага, определяющие социальный статус; управление экономикой, политикой - **make money, comfortably off, come good, have one's bread buttered for life, have one's bread buttered for both sides, be in chips, live (be) in clover;***
- ✓ *насыщенность может быть получена по-разному -**rob the spittle;***
- ✓ *родиться богатым- **curled darlings, be born with a penny (a silver spoon) in one's mouth, be born in/ to the purple;***
- ✓ *жениться - **marry money, marry a fortune;***

Анализируем концепт “бедность-қашшоқӣ” таджикского языка на основе литых выражений:

- *Аз яке монда аз дигаре ронда ба умеди чизе аз баҳри чизи нақди мавҷуда баромаданро ифода менамояд, “Ба оиш шумоён умед баста, шӯрбои тайёра нахӯрда омадам. Аз яке монда, аз дигаре ронда — гуфтагӣ барин, ин ҷо то омадани ман оша ҳам тамом карда мондетон! [1;19].*
Абгор шудан -нодор (камбағал) шудан, бечиз мондан аст. Асосан ин иборати рехта дар асарҳо, адабиётҳои бадеӣ дида мешавад, “Мана фалон- чӣ гӯяду номам барояд гуфта, ба тавр, амакатон чӣ кор кард? То хекиртакаи ба қарз гӯтида тӯи калон карду абгор шуду монд?” [1;16].

- **Абраву астар шуда мондан** маънои гӯшти бадан гурехтан, харобу лозар шуданро ифода менамояд, “бечора ду моҳ ранҷи беморӣ кашида, **абраву астар шуда мондааст**, пеш чӣ хел фарбеҳ буд!”

“Се-чор танга пули будагия маросими дафни кампирба сарф карда **абраву астар шуда мондем**, уқо, чӣ илоҷ, гӯр баъзе урфу одатҳои кӯҳнаи мо шавад! [1;16].

В английском языке концепт “бедность-қашшоқӣ” отражает такие понятия, как:

- *Бедность-это характеристика состояния человека, которое проявляется в отсутствии денег или в очень небольших количествах: **not (to have) a penny (a sixpence) to bless oneself without of cash, a poor debtor, be out of funds; out of stock.***
- *Бедность - это существование голода: **live from hand to mouth, live close to one's belly, a bag of bones, be on one's bones, a rack (stock) of bones;***
- *Родился в бедности и может уйти из этого мира: **go to the bow-vows, to be born in the gutter, die in the gutter; give up one's girdle;***
- *Жизнь в бедности тяжёлая, унижительная: **taken up for hawks, carry off meat from the graves, up a tree, flat broke.***
- *Борьба с бедностью: **keep the wolf from the door.***

В третьем подразделе третьей главы “**Паремиологизация концептов «богатство» и «бедность» в таджикском и английском языках**” речь о выражении концептов “богатство” и “бедность” в пословице и в афоризмах на таджикском языке по сравнению с английским.

А.В. Кунин классифицирует пословицы и поговорки как коммуникативные фразеологические единицы [3;56].

Мы объясняем концептуализацию «**богатства-бойигарӣ**» в паремиологии на двух языках.

“Аввал бародариатро собит кун, сипас иддаои мерос кун!

Аввал ба чизе ҳақ доштан ва сазовор будани худро исбот кун, баъд онро талаб кун!

Макун оҳанги раҳ бо чаими баста,

Забон мақиои бар гуфтори бечо!

“Бикун собит бародар буданатро,

Пас он гаҳ даъвии мерос бинмо!” (Аҳмади Дониш) [8;26]

Happiness is more than riches.

Knowledge is better than riches.

A good name is rather to be chosen than great riches [4;56].

“Аз сӯзани кӯтоҳқад коре ояд, ки аз найзаи дарозқад дар он очиз бимонад”
[8;92].

Neither great poverty nor great riches will hear reason.

“Бойигарӣ вақтинча, як рӯз бенӣ ҳай, пага аллакай нест” (Халқӣ)
Riches and honor are like floating clouds [4;200].

Riches have wings.

Концепт “бедность-кашшоқӣ” будет отмечено в английской паремиологии с амбивалентными чертами. В таджикские множественные числа означает не буквальное, а метафорическое значение.

«Нимта нон, роҳати ҷон»

«Ба курпаат нигоҳ карда по дароз кун»

Better be poor and live than rich and perish.

It's better poor and free than rich and slave.

Дар кори хайр истихора нашояд.

Poverty makes good fellowship.

Poverty is the mother of invention. Poverty is the mother of all arts.

Poverty and hunger have many apt pupils.

“Андӯҳи дили сӯхтагон сӯхта донад”.

Сахтми азобро азобдида медонад, то азоб набинӣ, дарди азобдидаро намедонӣ.

Сӯзи дили Яъқуби ситамдида зи ман пурс,

“Андӯҳи дили сӯхтагон сӯхта донад”. (Саъди Шерозӣ) [8;119]

Old age and poverty are two heavy burdens.

Old age and poverty are wounds that can't be healed.

В четвертом подразделе третьей главы “Когнитивные структуры, к которым восходят фразеологизированные концепты «богатство» и «бедность»” речь идет об основной когнитивной структуре, выбранной для объяснения лексических понятий, тогда для фразеологизмов больше подходит метафора. Известно, что виртуальная система языка является мощным средством восприятия реальности.

Таджикские концепты “богатство” и “бедность” не показывают большого метафорического разнообразия, в то время как символы очень широко представлены в структуре.

Эмпирический материал дает возможность выделить следующие метафоры:

Бойигарӣ–ин тилло: тилло, тиллоро аз сар рехтан, пул, хона, санғҳои қиматбаҳо, чизҳои қадима, молу мулк, фаровонӣ ва ҳокимият:

- *бурду бойшуда (пули бурду бохшуда дар аснои гаравбандӣ ва қимор; мисол: “Ҳарифон бо якдигар гарав мебастанд ва тамошобинон бологарав*

мемонданд, ки дар натиҷа маблағи бисёр бурду бой шуд”). С.Айнӣ “Ёддоштҳо” саҳ. 144

- **даруни касеро гург дарронидан** (серпул будан, пули бисёр доштан, пули зиёдеро ҳавоӣ сарф кардан; “Мана, маро бин, аз бахтам гардидам, дар даруни пул бозӣ карда, дар чаҳор гӯшаи шаҳр ҷоҳу ҷалол дорам”) “Хорпуштак” саҳ.288
- **Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна** (сер аз аҳволи гурусна хабар надорад, бадавлат ҳеҷ гоҳ гамаи камбағалро намехӯрад: “-Рӯз қариб пешин шуд, ҳанӯз аз ин зиндонбони худобехабар хабаре нест, - гуфт яке. Дигаре гуфт: -Рафта дарро задан даркор аст, вагарна вай кай ки худаш хоҳад, ҳамон вақт меояд аз гушина мондани ману ту чӣ парво дорад? “Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна” гуфтаанд) (С.Айнӣ “Дохунда” саҳ.501)

Таким образом, в целом концептуализация “богатства” может быть сведена к двум широким метафорам (1) материи (резерв) и (2) пространства.

Идиомы и пословицы, представляющие таджикское понятие “богатство”, имеют в своей структуре компоненты, которые позволяют разделить символы на 4 группы:

Одамон, пул (сомонӣ, доллар, миллионҳо, ҳазорҳо), хӯрок(нон, шир, равған, гӯшт, қоқ), ашё (хона, мошин).

Таджикский концепт “бедность” выражается в следующих метафорических выражениях:

Бедность (қашшоқӣ)–ин гурусна будан ва хунук хӯрдан, гурусна ва сард, бо нону об рӯз гузаронидан; кисаҳои холӣ (даруни киса шамол мезада), чизе гирифта намешавад, ба тунукоба мондан (зору нотавон шудан); ба душвориҳои сахт дучор шудан; дар тағи девор мурда мондан; дар ба дар гадоӣ кардан, набудани сару либос, луб луч мондан; бо дастии хушк; лучу урён, бараҳна; луб луч, урён кардан.

В английском языке концепт “богатство” берет свое начало от следующих виртуальных существительных:

Богатство – золото: *the golden calf, strike gold, a gold mine, mint gold, money bag, coin it (in), coinu cove;*

Богатство - еда (много): *a butter-and-egg man, have one's cake baked*

Богатство - движение: *push one's fortune, strike gold, fill one's pipe, spin money, shake the padoga-tree, turn (wind) the honest penny, pile up the rocks;*

Символические компоненты идиом и пословиц привезены поздно:

Люди (the Bishop of Chester, Jew, Jack, Lord, Prince, Philip of Macedon, Croesus), пища (cream, gravy, fat, butter, egg, cake, sugar), деньги (dollar, coin), вещи (velvet, silk stocking).

Метафорические значения, с которых началось понятие “бедность”, на английском языке:

Бедность -это голод, безденежье: *not a bean, tighten (pull in, draw in) one's belt, near (close) to the bone, on the bone, a bag of bones, skin and bone, take the bread out of smb's mouth, be on the cold in hand, carry off meat from the graves, to lick paint off the fence, not (to have) a penny (a sixpence, a cross), to bless oneself with, down and out, not to have a dime, leave smb.*

Символы “бедности” в идиомах и паремиях:

Люди (Job, Lazareus, Jim Grow), еда (bread), деньги (penny, dime, cent, sixpence), вещи (empty purse).

Пятый подраздел третьей главы посвящен “Динамика исследуемых концептов в таджикском языке XX века” до сегодняшнего дня многочисленные вопросы когнитивной лингвистики направлены на обработку различных концептов: судьба, хлеб, счастье, богатство, сердце, ложь, предательство, еда и др. изучаются на основе сопоставления материалов таджикского, русского, китайского, французского и других языков.

Для исследования динамических особенностей концептов мы использовали “Фразеологический словарь современного таджикского языка” М. Фозилова.

Покажем динамические процессы концептов “богатство” и “бедность” по материалам таджикской художественной литературы и фразеологическому словарю А.С.Кунина.

Динамические процессы концепта “богатство” в таджикском и английском языках

	Воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ	Воҳидҳои фразеологии забони англисӣ
1.	<p>Аввал бубин чоӣ худ, баъд бимон поӣ худ.</p> <p>Кореро бо андеша ва доништа кардан, бо мулоҳиза ба коре шурӯ намудан, бо эҳтиёт рафтор кардан.</p> <p>Акнун замонаҳо охир шуда, мардум ба ин маъниҳо эътибор надода мوندанд, ки меғӯянд:</p> <p>“Аввал бубин чоӣ худ, баъд бимон поӣ худ”. Р.Чалил “Шӯроб” с.3</p>	<p>444. every shoe fits not every foot- ҳар як пойафзол ба ҳар як пой мувофиқат намекунад. (зарбумасал)</p>
2.	<p>Аз анбори холи сад ман шолӣ</p>	<p>16. her face is her fortune – чеҳраи вай</p>

<p>-аз анбори холӣ ба ман сад шолӣ инъом доданду сарамро гардонда духтарамро никоҳ карда гирифтанд. С.Улуғзода “Диёри навобод” -домодшаванда, ки ҳарчанд “аз анбори холӣ сад ман шолӣ” набошад ҳам, ба духтар берун аз имконияти худ “ бихишти рӯи заминро” ваъда карда буд.... Р.Ҷалил “Ҳикояҳо” с. 25</p>	<p>сарвати вай аст. If a man is hoping to get a dowry with Belinda, he will be sadly mistaken: her face is her fortune. (DEI) Агар мард умедвор бошад, ки Барои Белинда маҳр мегирад, вай бераҳмона хато мекунад: чеҳраи вай сарвати вай аст. (DEI)</p>
---	---

Динамические процессы концепта “бедность” в таджикском и английском языках

1.	<p>Ба азоб мондан машаққат кашидан; нохушиҳо дидан; мушкилӣ кашидан. Лекин аз тарафи дигар халқи бечора ва меҳнаткаш ба азоби дутарафа мемонад.... Ҷ.Икромӣ “Дар доманаи кӯҳҳои кабуд” с.10</p>	<p>687. down on one’s luck – дар мусибат, дар бадбахтӣ, дар вазъияти вазнин, хушбахтӣ тағйир ёфт; Bly...When I see a mangy cat or a dog that’s lost, or a fellow-creature down on his luck I always try to put myself in his place. It’s a weakness I’ve got. Блай...Вақте ки ман гурба ё сағи гумшуда ё шахси бадбахтро мебинам, ман ҳамеша кӯшиш мекунам, ки худро ба ҷои ӯ гузорам. Ин заъфи ман аст. (J. Galsworthy, ‘Window’, act II) (с.473)</p>
2.	<p>Азобаш ба сари худаш ҳар кас барои кардаи ношоистааш азоб мебинад. -мастию ростӣ гуфтаанд, отун,- ҷавоб дод зани раис,-хайр, азобаш ба сари худаш. Ф.Ниёзӣ “Вафо”,к.11 с.10</p>	-
3.	<p>Аспи бахти касе ба ҳар ду по лангидан Ҳеч барор накардани кори касе. Барои ба шӯъбаи ғоибонаи институт.... дохил шудан якчанд бор миёнашро аз ҳафт ҷо баста қувваозмӣ карда будааст. Лекин ҷунон ки меғӯянд, аспӣ бахташ ба ҳар ду по лангидааст. “Маориф ва маданият” с.37</p>	<p>29. not to have a rag to one’s back- ба факри шадид афтодан, бо ҷомаи кӯҳна гаштан -Never seems to have a rag to his back and always cadging tucker.Чунин ба назар мерасад, ки ӯ ҳеҷ гоҳ дар паси худ ҷомае надошт ва ҳамеша хӯрок мепурсид. (K. S. Richard, ‘The Roaring Nineties’, ch.17) -everything I do you criticise. ‘I don’t. All I’ve said –apart from tonight- that I don’t like you taking money from my father and going off buying clothes a though you hadn’t a rag to your back. You’ve got enough clothes for a filmstar’. - шумо ҳама кореро, ки ман мекунам, танқид мекунед. ‘Ман намедонам. Ҳар чизе ки ман гуфтам – ба истиснои имшаб - ин ба ман маъқул нест, вақте ки шумо аз падари ман пул мегиред ва барои харидани либос меравед, гарчанде ки шумо дар паси худ ягон либос надоштед. Шумо барои ситораи филм либоси кофӣ доред.” (D. Cusack, Heatwave in Berlin. Ch. VII)</p>
4.	<p>Барбод рафтан Талаф, несту нобуд, торумор шудан; беҳуда сарф шудан; Афсус ки меҳнати шумо барбод рафт. М.Миршакар “Қишлоқи тиллоӣ” 2. Ҷомаи тарҳу нақшаи вай дар як дам барбод мерафт. Ҷ.Икромӣ “ Ман гунаҳкорам” сах.71</p>	-

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализ сочетаемости имён исследуемых концептов показал, что в таджикском языке синтаксическая сочетаемость гораздо разнообразнее чем в английском. В то же время число обобщенных лексических значений в английском языке больше. Таким образом, можно говорить о корреляции характеристик сочетаемости и особенностей языкового строя: большая возможность синтаксической сочетаемости уменьшает число обобщенных лексических значений, реализуемых в моделях сочетаемости, и наоборот.

Результаты анализа сочетаемости говорят также о том, что в значительной мере парадигматическое измерение концептов изоморфно его синтагматическому измерению. Вместе с тем синтагматические отношения демонстрируют более подробную, детальную репрезентацию параметров, выделенных ранее.

В концепте «богатство» в параметр «ресурсы» добавляется «потенциал», «объект» осмысливается не только как предмет обладания, но и как объект знания, обсуждения, желания им обладать и т.д. Кроме того, синтагматика имён концепта «богатства» добавляет новые характеристики: богатство с точки зрения его содержания, «бытийность» богатства, т.е. его динамические аспекты, локусные параметры богатства.

Подобное можно отнести и к синтагматике имён концепта «бедность»: конкретизация субъекта по линии «лицо - группа - локатив», введение градуированное в степени проявления состояния, подробная детализация области бедности или того количества, в отношении которого она проявляется и т.д.

Накопленный идиоматический материал показал, что «богатство» на обоих языках обозначается как состояние человека, проявляющееся в наличии большого количества денег, золота, других материальных ценностей; в таком случае жизнь легка и приятна. В то же время в таджикской идиоматике подчеркивается идея изобилия, в то время как в английском языке очень подробно излагаются способы достижения богатства, особенности социального положения человека в связи с его богатством, возможность в этом отношении влиять на его экономику, политику и общественную жизнь.

«Бедность» в обоих языках стал более фразеологизмом, чем «богатство». «Бедность» понимается как состояние, которое проявляется в очень небольшом количестве денег, еды, жилья, одежды, трущоб. Бедная жизнь-тяжелая, печальная, но в английском языке отмечается, что в бедности также можно столкнуться с ней, в том числе и без ее воли.

Паремиологические концептуализации в таджикском и английском языках образуют сложную сеть противоречий и взаимоисключающих положений. Помимо этого, “богатство-бедность” очень тесно связаны в паремиологии. Люди видят в них много общего.

Таджикско-английские пословицы имеют много общего в гармонии. Изучение культурных концепций требует утверждения теоретических основ и методов, соответствующих поставленным задачам.

Понятие сказанное понимается как многомерное понятие, обладающее следующими характеристиками: психический характер, отношения с когнитивными структурами, функция местоимения, существование имени, применение с различными языковыми единицами, различные формы выражения (представления), историко - культурное определение, ценностный характер.

Выбор в качестве предмета исследования двух взаимосвязанных понятий не очень родственных европейских языков лингвистики позволил получить теоретические результаты, важные не только для языков и понятий, которые были даны.

Дальнейшее исследование внутренней формы позволило расширить эти идеи путем противопоставления большого количества резерва его дефициту, личного и неспецифического характера владения объектом этим ресурсом, положительной оценки объекта в соответствии с ресурсом и оценки объекта, характеризующегося его дефицитом.

Изучение деривативных и парадигматических связей названий понятий заложило основу для построения рамок “богатство” и “бедность”, в качестве названий их слотов заложены следующие измерения, такие как, субъект и объект владения, оценка, отношение к нормам, ценности и эмоциональному отношению. Разделенные измерения привели к возможности описать эти понятия на разных языках на когнитивной основе.

В таджикском языке существует возможность как лексического, так и лексикограмматического выражения различных отношений, а в английском языке лексически выражаются различные семантические коннотации.

Качественно изменение существования понятий связано с их проявлениями в идиомах и паремиях. В отличие от словарных понятий, исследуемые понятия в идиоматике являются полностью антропоцентрическими; в обоих языках относительно небольшое количество актуальных значений дополняется богатым изобилием внутренней формы идиом. В общем, отношение к богатству в английской мысли, по признакам идиоматики, является более практичным, практичным и во многом зависит от самого человека, его целей

и настойчивости, хотя есть также много недостойных способов достижения высокого благополучия.

"Бедность "на обоих языках выражается в большем количестве идиом, чем" богатство". Это понимается как состояние человека, которое проявляется в очень небольших количествах или вообще в отсутствии денег, еды, жилья, одежды; бедная жизнь трудна и печальна. Однако в английском языке отмечается, что с бедностью можно бороться.

Важным отличием концепции фразеологизированных понятий является их образное и символическое воплощение, в то время как словарные понятия начинаются с рамок. Разделенные метафоры могут объединяться в общечеловеческие метафоры резерва, пространства, движения, которые могут быть положительными как на таджикском, так и на английском языках для понятия "богатство" и отрицательными для понятия "бедность".

Символы "богатство" и "бедность", разделенные на четыре группы на основе идиоматических и паремийных материалов: люди, деньги, еда, предметы, имеющие как общечеловеческий, так и особый характер.

Паремиологизация концептов представляет собой область перехода от языкового существования к контексту. Именно по этой причине паремийцы отличают друг друга своим подходом Дуранги к богатству и бедности, постоянной концептуализацией даже в рамках одной концепции. Понятия "богатство" и "бедность" широко распространены в паремиологии и, в частности, в английской паремиологии.

В целом, проведенные исследования показали теоретическое значение поставленных задач и способов их решения, перспективы которых могут быть связаны с дальнейшим диахроническим изучением этих понятий и их использованием в речи и обогащении словарного запаса таджикского языка.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

На основании проведенного исследования даны следующие научные рекомендации с целью улучшения сопоставления слов, выражающих концептов «богатство» - «бедность» в английском и таджикском языках:

1. Результаты научных исследований могут быть использованы в областях языкознания, сравнительного языкознания, лексикографии;
2. Материал исследования и его результаты могут быть представлены в ГОУ «Худжанский Государственный Университет имени академика Бободжона Гафурова» в виде лекций и практических занятий;
3. Выводы и результаты диссертации могут быть использованы при подготовке книг, рекомендаций и общих разработок по обучению английскому и таджикскому языкам;

4. По результатам диссертационного исследования также возможно организовать практические занятия для студентов, специализирующихся на английском и таджикском языках, других направлениях и отраслях, в том числе переводоведении, на филологических факультетах высших профессиональных учебных заведений Республики Таджикистан;
5. Результаты исследования могут помочь в разработке и составлении книг по лексикологии и грамматике английского и таджикского языков, а также в разработке словарей;
6. Материал данной диссертации помогает прояснить некоторые вопросы, связанные словообразованием английского и таджикского языков;
7. Учёные могут использовать результаты диссертации для написания сравнительных исследований, особенно на тему семантического, грамматического и синтаксического словообразования в английском и таджикском языках.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

а) В журналах, рекомендованных ВАК при Президенте РТ

опубликованы следующие статьи автора:

- [1-М] Холматова Х.А., Роҷеъ ба забоншиносии фарҳангӣ ҳамчун заминаи назариявии таҳлили концепсия /Х.А.Холматова/ Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. 2021. № 1. – С. 66-70
- [2-М] Холматова Х.А. About of the concept “wealth” and “poverty” in the paremyological picture of the world /Х.А.Холматова/ Scientific journal “Research and education” (ISSN: 2181-3191) Vol.1 No.8 (2022), Tashkent
- [3-М] Холматова Х.А., Роҷеъ ба муқоисаи ибораҳои рехтаи концепти “боигарӣ-қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ /Х.А.Холматова/ Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни дар шумораи №3 (104) соли 2023 барои чоп супорида шуд.
- [4-М] Холматова Х.А. Роҷеъ ба мафҳуми концепт дар забоншиносӣ (таърихи инкишоф, сохтор, таснифот) /Х.А.Холматова/ Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав дар шумораи №1-1(107) 2023 ба чоп супорида шуд.
- [5-М] Раджабова М.М., Холматова Х.А., Этимологический анализ концепта “*wealth/богатство*” в английском и таджикском языков (на тадж.языке) /Х.А.Холматова/ Вестник Таджикского национального университета-серия филологических наук №7 стр. 83-89, 2023. языках. Доклады Национальной академии наук Таджикистана).

б) Статьи и тезисы публикаций в других научных журналах:

- [6-М] Холматова Х.А. О паремиологии концепта «богатство» и «бедность» в таджикском, русском и английском языках / Х.А.Холматова // IV International Scientific and Practical

- Conference Current issues and prospects for the development of scientific research held on December 7-8 2021 in Orleans, France
- [7-М] Холматова Х.А. Фразеологические единицы таджикского языка как объект лингвистического исследования /Х.А.Холматова// Scientific collection «Interconf» № 2 (38) 16-18.12.2020 Маводи конференсияи илмӣ дар Таллин. Эстония
- [8-М] Холматова Х.А. Семантический анализ фразеологических единиц антропоцентрической направленности русского, английского и таджикского языков /Х.А.Холматова// Scientific collection «Interconf» №3 (39) 26-28.12.2020, Маводи конференсияи илмӣ дар Манчестер. Британияи Кабир
- [9-М] Холматова Х.А. Мафҳуми “Консепт” дар забоншиносии когнитивӣ ва забоншиносии фарҳангӣ /Х.А.Холматова// Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва лингводидактика дар заминаи муоширати байнифарҳангӣ дар маводи ҷумҳуриявӣ бахшида ба 90-солагии таъсисёбии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ва 50-солагии таъсисёбии кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷӣ. Душанбе-2021
- [10-М] Холматова Х.А. Мушкилоти тарҷума ҳангоми тафаҳхуми матн /Х.А.Холматова// Масоили мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ, ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. №10 (2020) Хучанд-2020
- [11-М] Холматова Х.А. Отражение концепта “богатство” и “бедность” /Х.А.Холматова// Международная научная конференция “Актуальные научные исследования в современном мире” (26-27 февраля 2022 г.) г.Перяслав, Украина
- [12-М] Холматова Х.А. Консепти фразеологӣ: моҳият ва сохтор (дар асоси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) /Х.А.Холматова// “Масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ”, маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии ҶТ, 25-солагии ба имзо расидани созишномаи истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ, 90-солагии МДТ “ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”, 65-солагии факултети забонҳои хориҷӣ, иҷроиши “Барномаи рушди забони давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар ҶТ барои давраи то соли 2030” №14 (2022)
- [13-М] Холматова Х.А. Роҷеъ ба муносибати халқҳои Амрико ва Тоҷик оид ба қашшоқӣ (дар мисоли зарбумасалҳо, мақолҳо, фразеологизмҳо ва афоризмҳо) /Х.А.Холматова/ Инсони комил ва олими забардаст (Маҷмӯи мақолоти илмӣ ва меҳномаҳо бахшида ба 75-солагии дотсенти кафедраи забони олмонӣ ва забони хориҷии дуюм Шарипов А.Ш.) 2023.– С. 206-209

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Холматова Хуршеда Айюбҷоновна дар мавзуи «Инъикоси концепти “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар системаи фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302) – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: забоншиносии когнитивӣ, шуур, мафҳум, концепт, муқоиса, ҷанба, лингвофарҳанг, парадигма, концепти бойигарӣ, концепти қашшоқӣ, фарҳанг, тафсири, этимологӣ, синонимӣ, антонимӣ, идеографӣ, фразеологӣ, зарбулмасал, мақол, фрейм, идиома, паремия, лугавӣ, маъноӣ, таҳлилӣ, қиёс, тоҷикӣ, англисӣ, лугавӣ - семантикӣ, когнитивӣ, диахронӣ, синхронӣ, мушоҳида, тафсир, системавӣ, комплексӣ, амсилавӣ, фразеологизатсия, паремиологизатсия.

Забоншиносии когнитивӣ яке аз соҳаҳои ҷолибтарин ва баҳсноки забоншиносӣ мебошад ва равандҳои равонӣ ва инъикоси забонии онҳоро дар ҳаёти ҳаррӯзаи инсон меомӯзад. Ин илм ба забон ҳамчун воҳиди коммуникативӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад, ки на танҳо аз нуқтаи назари халқ ва фарҳанг, балки аз як шахс ба шахси дигар фарқ мекунад.

Ҳар як шахс мақсади муошират ва хусусиятҳои прагматикии забонии худро дорад, ки идроки ӯро дар раванди синтези гирду атрофаш дар шуури ӯ ба вучуд меояд, инъикос мекунад. Таҳлили яке аз ҷанбаҳои тадқиқотӣ дар забоншиносии когнитивӣ - концепт, аниқтараш, ба ду концепти зидмаъно “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ бахшида шудааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур ба нокифоя омӯхтани майдони семантикии концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, омӯзиши концептосфераи асосии умумифарҳангии муосир бо мақсади таҳлил ва муайян кардани семантикаи ин концепт дар сатҳи милли дар фарҳангҳои гуногуни забоншиносии мухталиф таъсир хоҳад гузошт.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти мазкур муайян кардани тавсифи ҳаматарафа ва хусусиятноки концептҳои абстрактии “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Вазифаи асосии таҳқиқот аз инҳо иборат аст:

- ошкор намудани имкониятҳои лингвофарҳангшиносӣ ва забоншиносии когнитивӣ ҳамчун асоси назариявии таҳқиқи хусусиятҳои лингвофарҳангии концептҳо;

- муайян кардани мафҳуми “концепт” дар забоншиносии муосир;

- коркарди минбаъда ва возеҳ намудани усулҳои экспликатсияи хусусиятҳои лингвофарҳангии концепт дар заминаи тавсифҳои ҳаматарафаи он;

- таҳлили шакли дохилӣ, меъёри калимасозӣ, парадигматики ва синтагматикии концептҳои омӯхташаванда;
- омӯзиши динамикаи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забони адабии тоҷикии охири асри XX;
- тасвири концептикунонии бойигарӣ ва қашшоқӣ дар идиомаҳо ва паремияҳо;
- бунёди сохторҳои когнитивӣ, ки аз онҳо концептҳои таҳқиқшаванда бармеоянд;

АННОТАЦИЯ

диссертации Холматовой Хуршеды Айюбджановны на тему «Отрожение концепта «богатство»-«бедность» в фразеологической системой английского и таджикского языков» на соискание учёной степени доктора философии (PhD) – доктора по специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302) - Сравнительно-историческое, типологическое и сравнительное языкознание).

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, сознание, понятие, концепт, сравнение, аспект, лингвокультурология, культура, парадигма, концепт богатство, концепт бедность, словарь, толковый, этимологический, синоним, антоним, идеографический, фразеологический, пословица, поговорка, фрейм, идиомы, паремия, лексический, смысл, анализ, сравнение, таджикский, английский, семантический-лексический, когнитивный, диахронический, синхронический, наблюдение, системный, комплексный, моделирование, фразеологизация, паремиологизация.

Когнитивная лингвистика – одна из самых интересных и противоречивых областей лингвистики, изучающая психические процессы и их лингвистическое отражение в повседневной жизни человека. Эта наука придает первостепенное значение языку как коммуникативной единице, которая отличается не только с точки зрения народа и культуры, но и от одного человека к другому.

У каждого человека есть цель общения и свои прагматические языковые особенности, которые отражают его восприятие в процессе синтеза вокруг него в его сознании. Анализ одного из аспектов исследования в когнитивной лингвистике – концепт, в частности, посвящен двум концептам “богатство” и “бедность” как в таджикском, так и в английском языках.

Актуальность темы исследования. Данная диссертация посвящена на недостаточное изучение семантического поля понятия “богатство” и “бедность”, изучение основной универсальной концептосферы современного языка с целью анализа и определения семантики этого понятия на национальном уровне в различных языковых культурах.

Цель исследования. Основной целью данного исследования является определение всестороннего и характерного описания абстрактных концептов “богатство” и “бедность” в таджикском и английском языках.

- Задачи исследования.** Основная функция исследования состоит из:
- раскрытие возможностей лингвистики и когнитивной лингвистики как теоретической основы исследования лингвистических особенностей концептов;
 - определение понятия "концепт" в современной лингвистике;
 - дальнейшая разработка и уточнение методов экспликации лингвистических характеристик концепции на основе ее всесторонних описаний;
 - анализ внутренней формы, критерия словообразования, парадигматики и синтагматики изучаемых концептов;
 - изучение динамики концептов “богатство” и “бедность” в таджикском литературном языке конца двадцатого века;
 - концептуальная картина богатства и бедности в идиомах и поговорках;
 - построение когнитивных структур, из которых вытекают исследуемые концепты;

ANNOTATION

dissertations of Kholmatova Khursheda Ayubdzhanovna on the topic "The emergence of the concept of "wealth"- "poverty" in the phraseological system of the English and Tajik languages", submitted to gain Doctor's Degree (PhD) - Doctor of Philosophy in the speciality 6D021300 – Linguistics (6D021302 – Comparative-Historical, Comparison and Comparative Linguistics).

Key words: *cognitive linguistics, consciousness, concept, concept, comparison, aspect, linguoculturology, culture, paradigm, concept wealth, concept poverty, dictionary, explanatory, etymological, synonym, antonym, ideographic, phraseological, proverb, saying, frame, idioms, paremia, lexical, meaning, analysis, comparison, tajik, english, semantic-lexical, cognitive, diachronic, synchronic, observation, system, complex, modeling, phraseologization, paremiologization.*

Cognitive linguistics is one of the most interesting and controversial areas of linguistics, studying mental processes and their linguistic reflection in a person's daily life. This science attaches paramount importance to language as a communicative unit that differs not only from the point of view of the people and culture, but also from one person to another.

Each person has a goal of communication and their own pragmatic language features that reflect their perception in the process of synthesis around them in their

consciousness. The analysis of one of the aspects of research in cognitive linguistics-the concept, in particular, is devoted to the two concepts of “wealth” and “poverty” in both Tajik and English.

The actuality of research. This dissertation is devoted to the insufficient study of the semantic field of the concepts of “wealth” and “poverty”, the study of the basic universal conceptual sphere of the modern language in order to analyze and determine the semantics of this concept at the national level in various linguistic cultures.

The goal of research. The main purpose of this study is to determine a comprehensive and characteristic description of the abstract concepts of “wealth” and “poverty” in Tajik and English.

Research tasks. The main function of the study consists of:

- disclosure of the possibilities of linguistics and cognitive linguistics as a theoretical basis for the study of linguistic features of concepts;
- definition of the concept of "concept" in modern linguistics;
- further development and refinement of methods for explication of linguistic characteristics of the concept based on its comprehensive descriptions;
- analysis of the internal form, criteria of word formation, paradigmatics and syntagmatics of the studied concepts;
- study of the dynamics of the concepts of “wealth” and “poverty” in the Tajik literary language of the late twentieth century;
- conceptual picture of wealth and poverty in idioms and paroemias;
- the construction of cognitive structures from which the concepts under study follow;